

OUD RHENEN

TIJDSCHRIFT VOOR DE HISTORIE VAN RHENEN
UITGEGEVEN DOOR DE
HISTORISCHE VERENIGING
OUDHEIDKAMER RHENEN EN OMSTREKEN

BESTUUR

Ere-voorzitter
dr. H. P. Deys

Voorzitter

drs. W. A. van Ommeren
(0318) 47 13 09

Secretaris

W. H. Strous
Bruine Engseweg 25
3911 CJ Rhenen
(0317) 61 40 67

Ledenadministratie

drs. ing. A. Pilkes-van Delft
Rhenen
(0317) 74 10 82

Penningmeester

J. Klootsema
Rhenen
ING-bank 1211163
(0317) 74 12 03

Logistiek, PR

ing. H. B. Gieszen
Rhenen
(0317) 61 60 76

Leden

J. M. D. Doorman
Rhenen
(0317) 61 32 79

B. W. van Laar
Rhenen
(0317) 61 30 41

ir. G. H. van Nieuwenhuizen
Rhenen
(0317) 61 42 73

Redactiecommissie Oud Rhenen

J. M. D. Doorman
B. W. van Laar

Redactie-assistent

E. A. M. Vlak-Derksen

N. G. van den Oosterkamp
Elst
(0318) 47 16 03

A. P. de Ridder
Achterberg
(0317) 61 65 04

mr. C. Waiboer
Rhenen
(0318) 85 12 07

Inleveren kopij

Paardenveld 19
3911 XG Rhenen
b.van.laar2@kpnplanet.nl

Website

www.oudrhenen.nl

Inhoudsopgave

3. *Henk P. Deys en Ad J. de Jong* De geschiedenis van de boerderij/herberg 'De Bonte Koe' en 'Het Spul van Lotje'
13. *Liesbeth de Kroon* Het Potje van oom Bart
14. *Willem H. Strous* Infrastructuur in Rhenen tussen 1815 en 1940. De periode na 1885¹
25. *Willem H. Strous* Jaarverslag 2012 Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen e.o.
29. *Ton van Drunen* Jaarverslag 2012 Werkgroep Archeologie Rhenen (WAR)
30. *G.A. van Rooijen* Ut Laorend vrogger
31. *Willem H. Strous* Financieel Jaarverslag 2012 Stichting Vrienden van het gemeentemuseum Het Rondeel
32. *Jaap Klootsema* Financieel Jaarverslag 2012 HVOR

COLOFON

Illustratie omslag

Centraal het huidige gemeentewapen van Rhenen zoals dat op 26 oktober 1943 verleend is door het Departement van Algemene Zaken in Den Haag op voordracht van de Hoge Raad van Adel. Het wapen is gebaseerd op het oudst bekende stadszegel van Rhenen van 1258. Reeds eerder was de gemeente Rhenen een wapen verleend, op 30 september 1818 eveneens bevestigd door de Hoge Raad van Adel. Op dit wapen toen de drie 'peperbus'-torens, zie wapen Achterberg, en aanziende leeuwen in plaats van gewende leeuwen als schildhouders.

Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen dan na schriftelijke, voorafgaande toestemming van de redactie.

Auteurs die in dit tijdschrift publiceren geven daarmee onvoorwaardelijk toestemming tot het in digitale vorm opnemen in openbare databases.

Zetwerk: Ben van Laar en Jan Maarten Doorman

Druk: Drukkerij Cunera b.v., Rhenen

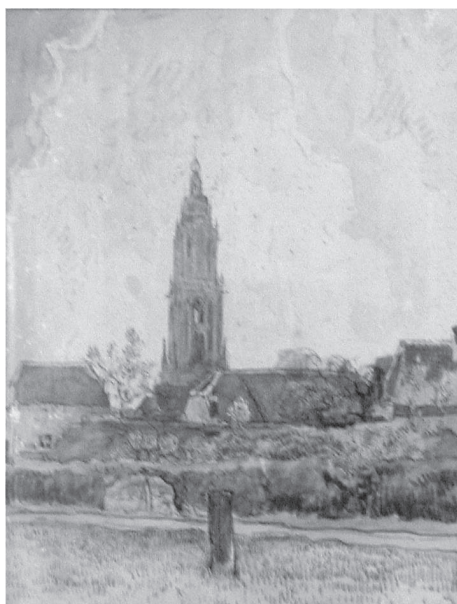
ISSN-1384-3338

De geschiedenis van de Boerderij/herberg 'De Bonte Koe' en 'Het Spul van Lotje'

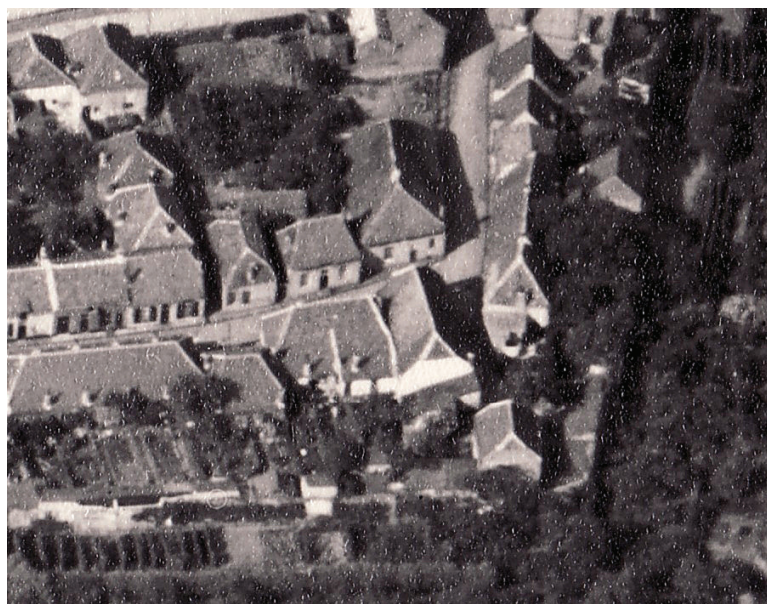
Henk P. Deys en Ad J. de Jong

In drie afleveringen schreef Henk van den Hoofdakker in 'Oud Rhenen' met hulp van anderen over herinneringen aan de huizen en bewoners van de Bontekoestraat zoals zij die kenden uit hun jeugd en naar verhalen van hun ouders. Hij werd daarbij geholpen door echte kenners van de situatie in de 'onderstad' van Rhenen, zoals kapper Evert van Hees. Die herinneringen gingen vooral terug naar de 20^e eeuw, vlak voor, in of na de oorlog. Uit deze verhalen blijkt dat de Bontekoestraat ooit een typisch winkelstraatje was. Vanuit de Herenstraat afdalend in deze straat had je een cafetaria met automatiek of bakkerszaak aan je rechterhand, een drogist aan je linkerhand, een loodgieterswerkplaats, een kapper rechts, een melkwinkel links, een pension, een snoepwinkel met petroleumfaciliteit, daartegenover een textielwinkel, een klompenmakerij daarnaast, daar tegenover nog een snoepwinkeltje en tenslotte onderaan een boerderij. Zomaar wat voorbeelden, al met al een bonte verzameling van neringdoenden.

Hierbij werd terloops verwezen naar een oude boerderij en herberg 'De Bonte Koe', waarnaar deze straat zou zijn genoemd. Wij willen in dit verband nader ingaan op wat we tot nu toe in de archieven hebben kunnen vinden over de oudste geschiedenis van De Bonte Koe en een latere, westelijk hiervan gebouwde stadsboerderij, het zogenaamde 'Het Spul van Lotje', genoemd naar Charlotta van Dolderen.

Een aquarel van Leon Senf uit 1927 met v.l.n.r. een schuur op de stadsmuur naast de Tijmenstoren, de stadsboerderij van Charlotta (Lotje) van Dolderen en het zuidelijk deel van het huis de Bonte Koe (particuliere collectie).

Een detail uit een KLM-luchtfoto van 1928

OORSPRONG VAN DE NAAM BONTEKOE STRAAT

Het blijkt dat de Bontekoestraat aanvankelijk geen naam had, maar aangeduid werd als 'een steijle straet opgaend naer de Bergpoort' of de 'straet streckende van de Berghpoort naer de Bonte Koeij'.

Er waren meer zogenaamde 'steijle straeten', zoals die tussen de Markt en de Koningstraat (later genoemd Weverstraat) of de steeg tussen de Visscherstraat (later Zuidwal) en de Koningstraat, ook wel het 'Hoochstraetge' genoemd. Aan dit laatste straatje stond ooit een huis, 'Plumestein' of 'Pluijmesteijn' genaamd. Over de herkomst van de naam van dit huis is verder niets gevonden.

In de kerkrekeningen van de Cunerakerk van 1571/2 staat hierover bij de geïnde huisrentes² het volgende vermeld:

'Coendert Henricks weduwe wt haer huijsinge staende aent Hoochstraetgen genuemt Plumesteijn'.

In de periode 1578-1589 was de eigenaar de wever Ernst Jansz. In een gerechtelijke transportakte uit 1566³ is er sprake van een 'bongaert, geheten Kesteresteyn, gelegen boven 't Steylstraetgen'; deze boomgaard binnen de stad lag mogelijk achter het huis van de familie Valckenaer aan de Heerenstraat⁴; echter, de genoemde belendingen zijn niet te lokaliseren.

Over Kesteresteyn lezen we namelijk in genoemde akte d.d. 22-4-1566 het volgende:

'Walraven Lucasz ende Meken Lijsteren syn huysfr hebben gecoft van Henrick Lyster Willemsz ende Aeltgen Lysteren syn huysfr een bongaert geheten Kesteresteyn gelegen boven 't

steylstraetgen tegene Henrick Lysteren voirg syn huysinge vuer streckende aen Gerrit van Harnes schuyr ..ende dit voir een fry eygen erffende wganck’.

et is ook mogelijk dat genoemde boomgaard stond op de noordoosthoek van de Puttersteeg; op foto’s van begin 20^e eeuw is hier inderdaad een tuin met bomen te zien (zie ‘Achter Berg en Rijn’, afbeelding 486a).

Over dit ‘steylstraetge’ wordt ook melding gemaakt in de tijnsregisters van de graven van Cuijlenborg, tinsheer Floris I van Pallandt, uit 1533:

Item ontfangen van Wijllem Daems uuit die hofstede, ghelegen op dat eynde van die Vijscherstraet op den anderen boeck van dat voers. Steylstraetgen, dat men uuit die Vijscherstraet opgaet na die Conijnckstraet na den ouden Henryck Valckenaer toe...’

Dit ‘steijlstraatgen’ kwam dus vanaf de Visscherstraat (nu

‘Bonte Koeijstraet’ al wel wordt vermeld, raakt begin 19^e eeuw de naam Bontekoestraat pas echt algemeen in gebruik, net zoals een deel van de Koningstraat later Weverstraat ging heten.

In een akte met een opsomming van de bezittingen van de familie Van Rhenen uit 1556⁶ wordt melding gemaakt van:

‘... Noch van eene huysinge ende hofstede mit erfen gront en mit syn getimmer van voren tot achteren staende binnen Rhenen opten hoick vant steylstraetge daer Jacob van Rhenen en Joffr Gerarda Bruynen vurn. nu ter tijt in wonen...’

Vermoedelijk betreft het hier het huis de Bonte Koe. Gerarda Bruynen was een dochter van advocaat Mr. Rutger de Bruijn en Hadewich Lijsters, reeds genoemd in 1563.

Vroeger reed er tussen Utrecht en Arnhem een ‘wagen’ voor vervoer van personen, post en goederen^{6,7}. De wagens vanuit Utrecht kwamen waarschijnlijk binnen te Rhenen

Het ‘steijle straetge’ opgaand naar ‘den ouden Henryck Valckenaer toe’ (de huidige Puttersteeg)

De zuidelijke omwalling van de tuin of boomgaard in de Koningstraat, later Weverstraat

Zuidwal) inderdaad uit op de Koningstraat (nu Weverstraat) en werd later wel de Puttersteeg genoemd, waaraan huizen stonden. Bij de naam ‘Koningstraat’ wordt nog wel eens een relatie gelegd met het bezoek van koning Christiaan II van Denemarken (1481-1559) aan Rhenen in 1531, maar de naam van de straat kan ook verband houden met de oude ‘via regia’.

Onderaan de straat, tussen de Visscherstraat en de Bergpoort (Heerenstraat), stond ooit aan de zuidoostkant een herberg/boerderij met de naam ‘De Bonte Koe’, niet te verwarren met de boerderij die later in de 19^e eeuw gebouwd werd op de zuidoosthoek van de Visscherstraat/Bontekoestraat, welke in de volksmond wel ‘Het Spul van Lotje’ (van Dolderen) genoemd.

De herberg en boerderij de Bonte Koe of Koeij was al vroeg een belangrijk oriëntatiepunt voor duiding van de ligging van huizen en percelen in de benedenstad. In het lidmatenregister van de hervormde kerk, waarmee door ds. Diemberbroeck in 1654 werd aangevangen, staat de aanduiding ‘omtrent de Bontekoe’ met drie huizen vermeld. Hoewel in 1739 de naam

aan het Hof, bij de Koning van Denemarken. Daar stopte ook later de tram vanuit Utrecht.

De vraag is nu of deze wagens daarna ‘bovenover’ via de Bergpoort, de Grebbeberg en het gehucht Grebbe via Wageningen naar Arnhem reden of dat men via de Koningstraat (later Weverstraat) via de Bonte Koe, Rijnpoort, Buitenomme, Schoutenboomgaard, onderlangs via de Grebbe, de Grebbedijk en Wageningen naar Arnhem reed. Waarschijnlijk werden door het wagenvervoer zo min mogelijk steiltes genomen om de paarden niet te veel te belasten.

De herberg de Bonte Koe zou het startpunt van de wagens naar Arnhem kunnen zijn geweest.

Feit is in ieder geval dat er wagenvoerders, zoals leden van de familie Booms en De Bode, in de buurt van de Bonte Koe en de Visscherstraat woonden. Voorts woonde in de Visscherstraat bij de Bonte Koeij Roelof Geurtsz van den Oostercamp, die in de periode 1675-1697 tevens genoemd wordt als karman op Arnhem. Ook de familie Van Laar (van ‘de Schielik’, het transportbedrijf) woonde hier later.

OORSPRONG VAN DE NAAM 'DE BONTE KOE'

Van Iterson⁸ stelt in zijn boek *De Stad Rhenen* dat de stad Rhenen mogelijk ooit in de middeleeuwen begonnen is als een ommuurde 'curtis', waarvan restanten van de omwalling zouden zijn gevonden aan de noordzijde van de Weverstraat vlakbij de Bontekoestraat. Deze curtis zou zijn gelegen aan twee wegen. De zuidelijke weg, de 'via regia', zou hebben gelopen via de Weverstraat, reeds in de middeleeuwen Koningstraat geheten. Deze liep dus langs de boerderij (en of herberg) De Bonte Koe(ij).

De naam Bonte Koe komt men wel meer tegen als naam voor een herberg, zoals te Garderen op de Veluwe, op een kruispunt van wegen. Dit was vanouds een stopplaats voor het wagenvervoer over de Veluwe. De Bonte Koe was mogelijk in de middeleeuwen een boerderij/herberg en tevens een zadelhofstad of zitplaats voor de ontvangst van jaarlijkse tijnsen⁹ van de familie Van Rhenen. Deze zadelhofstad voor het complex tijnsgoederen van de Van Rhenens verhuisde later in ieder geval naar de herberg De Koning van Denemarken.

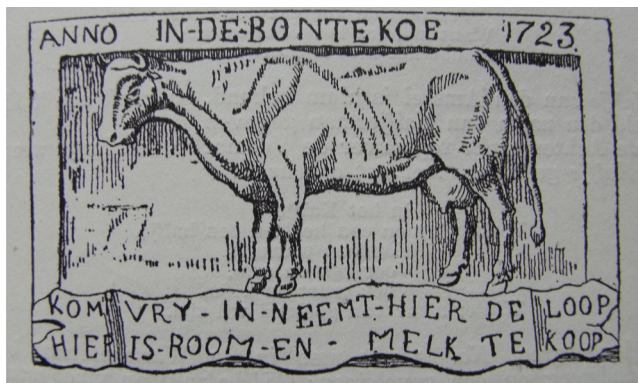
Vanouds bevonden zich aan de Visscherstraat vlakbij de Bonte Koe en de zuidelijke stadswal tevens leerlooi- en zoutkuipen; mogelijk was er een relatie van de naam Bonte Koe met de leerbewerking en vleesverwerking ter plaatse of met het vee dat op de stadswiden ten zuiden van Rhenen werd geweid. Zo was er ook een varkensgemeente voor de Rijnpoort.

Er woonden in de Visscherstraat (later Zuidwal) nabij de Bonte Koe in later tijd leerbewerkers en slaggers. Het is goed mogelijk dat de veehandel in het zuidelijk deel van de stad was geconcentreerd en dat in de Bonte Koe de handel plaatsvond.

In hun boek *Uithangteekens en Opschriften*¹⁰ stellen Van Lennep en Ter Gouw dat bordjes met daarop een bonte koe geschilderd vaak uithingen bij melkslijters; ze geven als voorbeeld 'In de Bonte Koe', een melkslijterij te Rotterdam aan de Goudschen weg anno 1723.

Reeds in 1558¹¹ wordt melding gemaakt van een huis, 'eer-tijts Bonte Koe', onderaan de huidige Bontekoestraat bij de

Afbeelding uit het boek 'Uithangteekens en Opschriften' van Van Lennep en Ter Gouw

stadswal. Zo lezen we in het 'Memoriaelboek 1555-1569' het volgende:

'Dat voor ons (lees: Schepenen te Rhenen) gecomen sijn die Ed. here Cornelis Stevensz van Elst pater tot Rhenen en Jacob van Rienen als testamentoiren van heer Anthonis Eversz in sijn leven priester ende hebben in dijer qualiteyt opgedragen overgegeven ende te go(e)de geschonden Joncker Dirk van Cronenburch als een mede testamentoir van heer Anthonis voornt. en Joffr Margriet van Leeffdael sijn echte huysfr. en haren erven een camer ende schuyr, hoffende hofstadt daeraen gelegen welcke camer genaempt is Die Hoichcamer, daer oostwert ende zuytwert naest geleyt die stadwal westwert Sander Jansz ende noertwert die gemeenstraet mit die huisinge eertijts genaempt die Bonte Koe ende nu Cronenburch behoirende twelke vrijen ende tewaeren naer erffcooprecht der stad van Renen ende voor een vrij eijgen goet beheltel(ijk) XXIIIJ stuvers Jaerlix die de kerck Jaerli daer vuyt heeft....'

De aanduiding 'eertijts genaempt de Bonte Koe' wijst erop dat de naam al ruim voor 1558 bestond of dat de Bonte Koe daar ooit gestaan had.

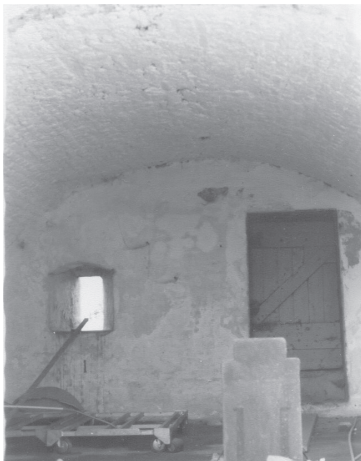
De in deze akte genoemde 'Hoichkamer' was waarschijnlijk een zogenaamde 'stenen kamer', een torenachtig gebouw. Jaarlijks moesten hiervoor aan de kerk 24 stuivers huisrente betaald worden. Omdat dit bedrag over de jaren niet veranderde was gemakkelijk in de kerkrekeningen¹² na te gaan wie de opeenvolgende eigenaren waren. In de kerkrekeningen wordt er melding van gemaakt dat het een 'huijs ofte schuij' betreft, hetgeen aanduidt dat het vermoedelijk een oud huis was dat tot schuur was verworden. Toch is het huis steeds in handen van aanzienlijke families. Meestal wordt als plaatsaanduiding 'in de Visscherstraat bij de Tijmenstoren' aangegeven. De Tijmenstoren was de zuidoostelijke muurtoren, vermoedelijk genoemd naar een zekere Tijdeman of Tijman Lijster; leden van de familie Lijster met die voornaam kwamen reeds rond 1400 voor in Rhenen.

Leden van de familie Lijster hadden vooral bezittingen onderaan de Grebbeberg (Heimerstein) en in de Nude, maar ook vooral in het oostelijk stadsdeel van Rhenen. Zo bezat een priester, Heer Heynrick Lijster, in de periode 1556-1561 een hoog stenen huis genaamd 'Poelesteijn' aan de noordkant van de Lange Heerenstracet bij de Bergpoort tegen de stadsmuur aangebouwd.

Opmerkelijk is dat tevens geestelijken betrokken waren bij bovengenoemde 'Hoichkamer' bij de Tijmenstoren. Waarschijnlijk hoorde Heer Henrick Lijster tot de Ridderlijke Duitse Orde, die een commanderij gevestigd had bij de Westpoort, waarbij de commandeur van Rhenen tevens pastoor van de Cunerakerk was. Heer Henrick Lijster was een zoon van Dierick Henricksz Lijster (overleden in 1523); zelf wordt hij genoemd bij de overdracht van een leengoed in 1560 en wordt hij vertegenwoordigd door zijn broer wegens 'ouderdom, impotentie ende cranckheden'. Een Bernt Lijster Evertszoen was eveneens priester; deze overleed in

1569. ‘Stenen Kamers’¹³ waren torenachtige gebouwen met een opslagkelder, deels onder- en deels bovengronds met daarboven de eigenlijke ‘kamer’, een soort logeervertrek waar de tijns-, leen- of pachtheer kon verblijven. Er zat dan ook vaak een haardstede in; daarboven soms nog een zolder, maar anders direct een puntdak. Stuivenes in Achterberg is een goed voorbeeld van een dergelijke stenen kamer.

In Friesland worden dergelijke stenen kamers ook wel ‘stinzin’ genoemd. De kamer zelf had veelal een eigen opgang via een houten trap en de ‘ramen’ waren vaak meer een soort rechthoekige ‘schietgaten’, met van binnenuit taps toelopende raamprofielen, hetgeen erop wijst dat ze ook ter verdediging konden dienen. Daarom hadden dergelijke stenen

De onderste verdieping van de ‘stenen kamer’ Stuivenes in Achterberg, een opslagruimte met tongewelf (foto J.Th.M. Mom)

kamers ook dikke muren. De eigenlijke boerderij, vaak van hout, stond erbij of was er tegenaan gebouwd.

Bij kastelen zoals langs de Langbroekerwetering waren het meer echte donjons of woontorens behorend bij kastelen. In Veewouden in Friesland is een gerestaureerde stenen kamer nog (ook intern) te bezichtigen als onderdeel van een museum. ‘Stenen kamers’ werden ook wel ‘Spijkers’ genoemd, zoals dit bij Remmerstein het geval was.

De eigenlijke Bonte Koe stond dus net ten noorden van

Links: een gerestaureerde en deels verbouwde (onderdeel museum) ‘stenen kamer’ te Veewouden met een houten trap naar de ingang. Rechts: de stenen kamer Stuivenes in Achterberg nadat de er tegenaan gebouwde boerderij was afgebroken

deze ‘Hoichkamer’ onderaan de latere Bontekoestraat aan de zuidoostkant bij de stadswal.

In de periode 1591-1601 worden Jacob van Rhenens nakomelingen genoemd als eigenaren van de ‘huijsinge ofte schuirstede in de Visscherstraet bij Tijmanstoern’. In de periode daarna (1601-1607) betaalt ene Jacob van Rhenen de huisrente ‘vuijt de schuur bij de Bonte Koeij’.

Van 1607-1610 gaat de betaling over op Joncker Dirck van Nitshoorn (tekent als Dyrick van Nutzhorn), gehuwd met Ida van Rhenen die eerder gehuwd was met Aelbert van Eck. Er is hier nog steeds sprake van een ‘schuur bij de Bonte Koe’.

Van 1610-1614 zijn het de erfgenamen van Joffrou Ida van Rhenen ‘wt haer huijsinge genaempt de Bonte Koe’ en draagt de jaarlijkse huisrente nog steeds 24 stuivers. Verschil is dus dat het pand nu de kwalificatie ‘huijsinge’ heeft en niet meer ‘schuur’.

In de periode daarna, van 1615-1645, worden geen eigenaren meer vermeld. Dezelfde 24 stuivers huisrente dienen eenvoudigweg ‘vuijt de Bonte Koe’ opgebracht te worden; men noemt het wel zo, maar de eigenlijke Bonte Koe stond er boven naast vermeld.

Na 1645 worden geen huisrenten meer betaald voor de voormalige kamer of schuur. Wel treffen we in een verantwoording van de Duitse Orde¹⁴ dat Gijsbert de Bruijn over de Bontekoeij uijt zijn huijs over 1669 een ‘uitgang’ van 4 stuivers verschuldigd is.

In de 18^e eeuw is er in de haardstedegeldkohieren¹⁵ nog wel sprake van een schuur, later ledige plaats omtrent de Bonte Koeij; eigenaren zijn onder andere burgemeester Van Deventer, later diens weduwe en schepen Willem van den Berg. In de periode 1720-1747 was bijvoorbeeld eigenaar burgemeester Van Deventer en was de bewoner/gebruiker de ‘leertouwer’ Bastiaan Esser.

‘Leertouwen’ staat voor het bewerken van leer na het looien voordat het in de handel gebracht kan worden, hetgeen er mogelijk ook op duidt dat de naam ‘Bonte Koe’ verband

De schuur bij de Tijmenstoren die circa 1990 is afgebroken

houdt met de leerbewerkingsactiviteiten ter plaatse, zoals hierboven reeds werd gesuggereerd.

Over de eigenaren en bewoners van de eigenlijke Bonte Koe(ij) werd nadere informatie aangetroffen in de kohieren van de haardsteden- en familiegeden¹⁶.

EIGENAREN EN BEWONERS VAN HET HUIS DE BONTE KOEIJ

In de 17^e eeuw blijkt het huis de Bonte Koeij bij de familie Van Rhede (Reede) terecht te zijn gekomen.

Zo vindt op 7-9-1678 een openbare verkoping plaats¹⁷ van een *'huysinge competerende Bitter van Rhede van outs genaempt de Bonte Koeij, oostwaerts en suytwaerts de stadtmuer en westwaerts de Visscherstraat'*.

Reeds eerder op 15-3-1678 was er sprake geweest van publieke verkoop van een *'huysinge competerende de heere Bitter van Reede staende en gelegen in de Achterstraet daer de Bonte Koeij uythangt'*. Als belendingen worden aangegeven OW en ZW de stadtwall, NW Jan van Brenck en WW Roelof Geurtsz (van den Oostercamp).

Het kan zijn dat het huis geveild werd omdat er geen belas-

ting betaald was, hetgeen wel meer gebeurde. Men was dan onverbiddelijk. Hoewel er geboden werd door de Joodse tafelhouder Abraham Isaacksz werd de Bonte Koeij gekocht door advocaat Mr. Bercheijck.

Een Bitter van Reede trouwde te Rhenen 13-3-1678 met Joffr. Elisabeth Maisondeu tot Leefdael, overl. 1-9-1678. Het kan zijn dat hij aan de Bonte Koeij was gekomen via zijn vrouw, daar het huis daarvoor ooit toebehoorde aan Dirck van Cronenburch, gehuwd met Margriet van Leefdael.

Zijn vader, eveneens Bitter van Reede geheten, was onder andere commandeur (kapitein) van het schip De Rijnstroom; deze was gehuwd met Joffr. Johanna van Vollenhoven. Beide Bitters van Reede waren scheepskapitein en mogelijk bevond men zich in het buitenland ten tijde van de veiling in 1678.

In ieder geval heeft de familie Van Reede in 1686 de Bonte Koeij nog in bezit¹⁸. Deze wordt op 17-6-1686 verkocht aan Cornelis Geurtsz van den Oostercamp, een broer van bovengenoemde karman Roelof Geurtsz van den Oostercamp.

Carel de Jong was uit IJsselstein afkomstig en trouwde met de Rhenense Maatje van de Waal. Deze tak van de familie De Jong wordt uitgebreid beschreven in een artikel van Ad J. de Jong in Oud Rhenen¹⁹.

EIGENAREN EN BEWONERS VAN DE BONTE KOE IN DE POSTKADASTRALE TIJD NA 1832

Vóór de officiële invoering van een kadastrale nummering in 1832²⁰ hadden enkele decennia ervoor alle huizen in Rhenen een huisnummer. Zo had in wijk A het huis de Bonte Koe No. A229 en het huis ten westen daarvan in de Visscherstraat (later Zuidwal genoemd) No. A331. Later werd de naam van de straat erbij genoemd.

Sinds 1832 kreeg elk perceel (bebouwd of onbebouwd, weiland, boomgaard, heide enz. enz.) naast de bestaande huisnummering een kadastraal nummer. De kadastrale gemeente werd onderverdeeld in een aantal secties en per sectie werd er genummerd. Na elke verandering in oppervlak of bij

Hieronder volgt een overzicht van eigenaren en bewoners van de eigenlijke Bonte Koeij in de jaren daarna tot in de 20^e eeuw.

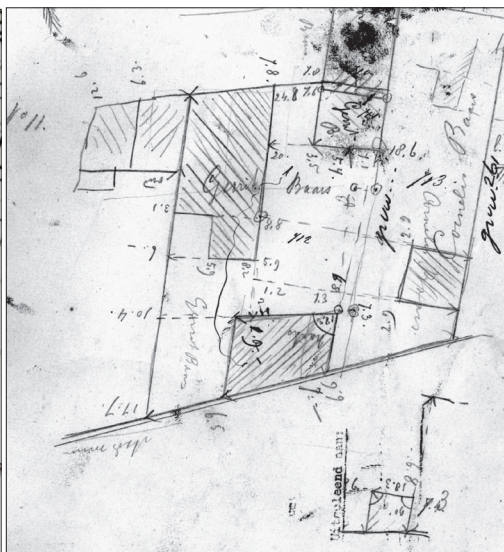
Periode	Eigenaar	Bewoner/Gebruiker
1686-1715	Cornelis Geurtsz van den Oostercamp	Cornelis Geurtsz van den Oostercamp
1716-1731	De weduwe van Cornelis Geurtsz van den Oostercamp	Jacobus van den Oostercamp
1732-1750	Teunis van den Oostercamp	Jan van den Oostercamp
1754-1766	Teunis van den Oostercamp	Teunis van den Oostercamp
1768	Teunis van den Oostercamp	Jan van den Broek
1770	Gerrit van de Waal	Jan van den Broek
1772	Gerrit van de Waal	Jan van Amerongen
1774-1777	Gerrit van den Berg	Jan van Amerongen
1778-1783	Gerrit van den Berg	Steven Meijer
1784-1794	Gerrit van den Berg	
1795-1801	De weduwe van Gerrit van den Berg	Carel de Jong
1801-1832	Carel de Jong	Carel de Jong en Maatje van de Waal

Hieronder volgen enkele details uit kadastrale hulpkaarten van het gebied rond de Bontekoe.

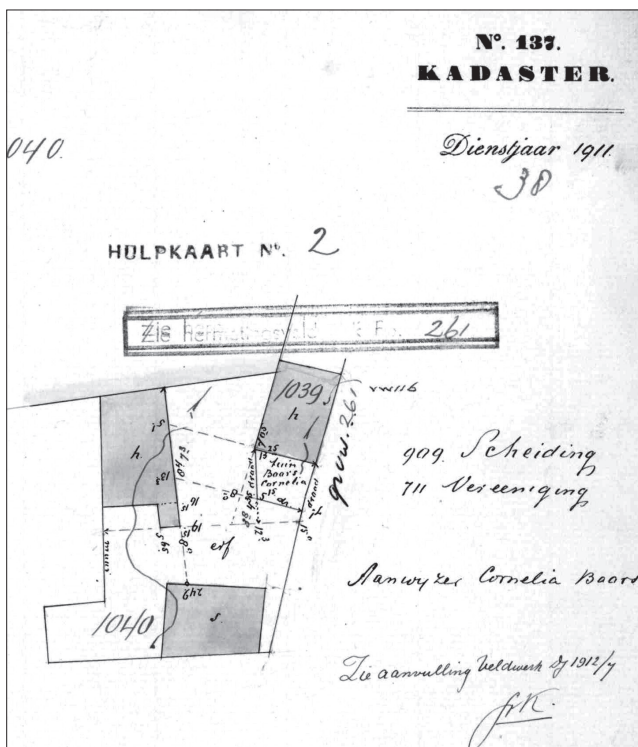
1820/1832 kadastraal minuutplan sectie F de Stad, (detail)

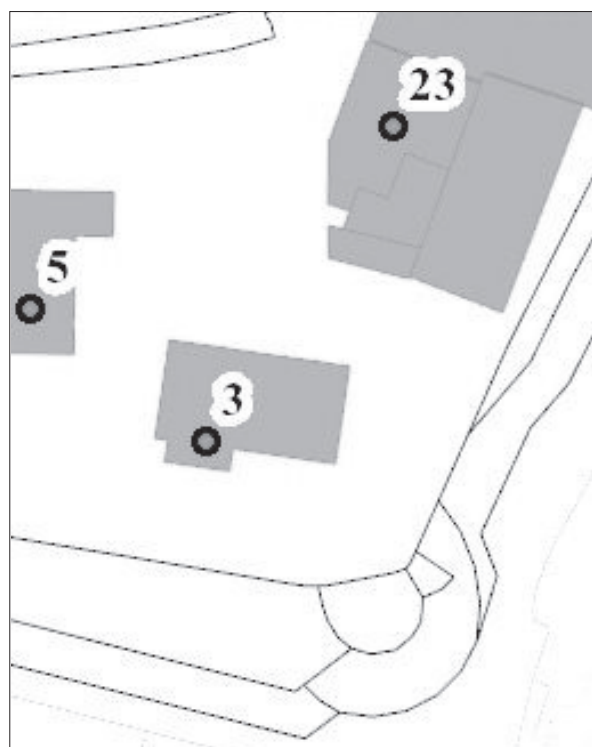
1883 (veldwerk)

1883 (hulpkaart)

Veldwerk 1910/1911

Situatie anno 2010

nieuwbouw werd het kadastrale perceelsnummer gewijzigd in het eerstvolgende beschikbare hogere nummer. De binnenstad van Rhenen kreeg het sectienummer F. Zo kreeg het huis de Bonte Koe als kadastraal nummer F15 en de bijbehorende tuin en erf F16; voor het huis daarnaast, No. A331, werd dat respectievelijk F17 en F18. Deze nummering is reeds te vinden op een kadastrale kaart anno 1820²¹, die echter pas rechtskracht kreeg sinds 1832. Op deze kaart treffen we op de twee genoemde percelen naast de huizen geen verdere

bebouwing (zoals schuren) aan. Elke eigenaar van kadastraal belastbaar goed kreeg in de kadastrale legger een artikelnummer, waarin al zijn/haar eigendommen gespecificeerd zijn.

In 1832 is de eigenaar van F15/16 bovengenoemde Carel de Jong, die het huis de Bonte Koe ook met zijn gezin bewoont; eigenaar van F17/18 is dan Johannes Jan Baars Hzn, welk huis F17 volgens de volkstelling van 1830 bewoond door vleeshouwer Mozes Aron van Crefeld en zijn kinderen. Van Crefeld verhuisde later en F17 wordt daarna bewoond door

Cornelia Baars, 1904-1979
dochter van Jan Hendrik Baars en
Charlotte Geertruida van Dolderen

Evert Baars, 1874-1968
zoon van Cornelis Baars en
Elisabeth van Veenendaal

Charlotta Geert
van Dolderen
geb. 15/05/1872
overl. 1949

was inmiddels 41 resp. 39 jaar oud) zijn voor zover na te gaan geen kinderen geboren. Evert staat links op de foto. Cornelia Baars (1904-1979), tweede van links, was een dochter van Lotje.

Evert Baars was een zoon van Cornelis Baars (1830-1916) en Elisabeth van Veenendaal (1837-1902). Cornelis was de één jaar oudere broer van de hierboven genoemde Cornelia Baars (1829-1900), die huwde met Willem van Dolderen en Evert was dus een volle neef van Lotje. Cornelia was eerder gehuwd geweest met Marinus Veldwijk, wiens derde huwelijk dit was.

De foto moet niet ver voor 1949 zijn genomen, gezien het overlijden van Lotje in februari 1949.

Het was een hele uitzoekerij met de vele Cornelissen en Everts in de Baarsen-

leden van de familie Baars.

In het artikel van Henk van den Hoofdakker op pag. 28 van Oud Rhenen 2012 (2) staat een interessante foto afgedrukt. We zien hier geheel rechts Charlotta Geertruida van Dolderen (Lotje) (1872-1949). Zij was het elfde kind van Willem van Dolderen (1821-1872) en Cornelia Baars (1829-1900). Uit haar eerste huwelijk (1891) met Jan Hendrik Baars Gerritsz. kreeg Lotje 11 kinderen. Jan Hendrik overleed in 1913, 12 dagen na de geboorte van het laatste kind Jantje. Charlotta trouwde precies een jaar later met Evert Baars (1874-1968), die weduwnaar was van Cornelia van Stokkum, met wie hij 3 kinderen had. Uit dit huwelijk (het nieuwe paar

familie. Ook het uitpluizen van de adressen met eigenaars was een hele toer, omdat het veelal een uitzoekerij van jewelste was welk huisnummer bij welk perceel thuishoorde, omdat er in de 19de eeuw in Rhenen vele omnummeringen van de huisnummers hebben plaatsgevonden en omdat het lastig of zelfs onmogelijk was om huisnummers voorzien van a, b, c enz. duidelijk te kunnen lokaliseren. Het kadaster biedt hier soms een oplossing als de bewoner tevens eigenaar is: het kadaster geeft eenduidig de lokalisatie van een perceel aan. Er bestaan voor Rhenen echter geen concordanties tussen huisnummers en kadastrale perceelnummers.

De stadsboerderij op de foto werd in de volksmond 'Het Spul van Lotje' genoemd. Aanvankelijk stond hier een woonhuis (F17, Visscherstraat 231) met een tuin, in 1830 bewoond door vleeshouwer Mozes Aron van Crefeld, maar eigenaar van het huis was Johannes Jan Baars Hzn. Van Crefeld verhuisde en in 1840 werd de woning bewoond door Johannes Baars en Cornelia van Laar, de ouders van Cornelis en Cornelia, hierboven genoemd. Zij waren afkomstig uit de Kruisstraat (zie ABR afb. 407, geheel rechts). Johannes was tabakker. Zij hadden een inwonende knecht, Adolf Brouwers.

In dit huis, inmiddels omgenummerd naar nr. 234, woonden in 1850 en nog in 1860 Antonie Baars met Arrisje Hulshof. Hij was timmermansknecht en van een andere tak Baars afkomstig.

De stadsboerderij werd in 1883/4 in de tuin F16 gebouwd door Gerrit Baars

Gezicht vanuit de Visscherstraat (Zuidwal) op de Bontekoe. Aan het einde van de straat: midden en rechts het huis De Bonte Koe en Het Spul van Lotje. Onder de lantaarn staat de waterpomp.

Jaar	Kadaster	Bewoner	Eigenaar	Adres	Bijzonderheden
1832	F15	Carel de Jong	Carel de Jong	Bontekoestraat A229	genaamd Bontekoe
1840	F15	Carel de Jong	Carel de Jong	Bontekoestraat A229	Art.243
1850	F15	Jan Hendrik Baars en Jannigje de Haas	Jan Hendrik Baars Johzn en Maatje de Jong (Jr)	Bontekoestraat A229 > A 230	Art.914 Art. 1357
1860	F15	Jan Hendrik Baars en Jannigje de Haas	Gerrit Baars en Cornelis Baars	Bontekoestraat A230	Art.1357
1861	F561	?	Evert Baars (1881) en Aaltje Puik	?	?
1862	F562+ F563	Cornelis Baars tr 1864 Elisabeth v. Veenendaal	Gerrit Baars en Cornelis Baars	Visscherstraat A230	Art.1357 Art.2221
1884	F710 F711	Cornelis Baars Gerrit Baars	Gerrit Baars en Cornelis Baars	Bontekoestraat A230 Bontekoestraat A230a	Art.2221 Splitsing F562
1889	F710 F711	Cornelis Baars Gerrit Baars	Cornelis Baars Gerrit Baars	Bontekoestraat 230 Bontekoestraat 230a	Art.2221 Art.2222
1890	F710	Cornelis Baars	Cornelis Baars	Visscherstraat 230 = Bontekoestraat A21	Art.2221
1910	F1039	Cornelia Baars wed. Gerrit van Dolderen	Cornelis Baars met Elisabeth v. Veenendaal	Visscherstraat 230 = Bontekoestraat A21	Bijbouw Art.3321
1911	F1039	Teunis Klomp	Teunis Klomp	Bontekoestraat 21	Art.3535

Links Het Spul van Lotje gezien vanuit de richting van de Tijmenstoren (1910), rechts gezien vanuit de Bontekoestraat, datum onbekend. De grote boom is inmiddels gekapt.

(1832-1908, karman) en zijn vrouw Evertje Baars (1838-1909, veehoudster). Gerrit was een broer van Cornelis en Cornelia, en Evertje was een dochter van Jan Hendrik Baars (1810-1852) en Christina de Jong (1804-1852), die weer een dochter was van Carel de Jong (1764-1845) en Maatje van de Waal (1762-1833). Carel de Jong was vele jaren eigenaar van de echte Bontekoe, zodat we hier de koppeling hebben van de Bontekoe met Het Spul van Lotje en van de relatie De Jong-Baars-Van Dolderen. In de bijgaande tabellen is voor de 'Bontekoe' en voor 'Het Spul van Lotje' een overzicht opgenomen van de beschikbare bewonings- en eigendomsgege-

vens. Hierbij kunnen de jaartallen enigszins verschillen met de werkelijke jaren, omdat niet precies is na te gaan wanneer verhuizingen in tussenliggende jaren hebben plaatsgevonden. Wat waren de beroepen van de Baarsen en de andere genoemde personen?

Carel de Jong was bouwman (boer, tabaksplanter), Jan Hendrik Baars Johzn. was tabaksplanter, Gerrit Baars was karman, Johannes Baars was tabakker, Cornelis Baars was tabaksplanter, Evert Baars was voerman, Evertje Baars was veehoudster, Jan Hendrik Baars Gerritsz. was voerman en Teunis Klomp was sigarenmaker.

Jaar	Kadaster	Bewoner	Eigenaar	Adres (vele vernummeringen)	Bijzonderheden Kadastraal Artikel
1832	F16 tuin	-	Carel (Karel) de Jong	-	Art.243
1846	F16 tuin	-	Jan Hendrik Baars Johzn. en Maatje Baars	-	Art.914 Art.914
1884	F712		BOUW VAN DE STADSBOERDERIJ MET SCHUUR 'Het Spul van Lotje'	-	Nieuwbouw Art.2222
1884	F712 huis schuur, erf	Jan Hendrik Baars en Jannigje de Haas	Gerrit Baars en Evertje (wed. Gerrit Baars)	Bontekoestraat A230a	Art.1357 Art.2222
1890	F712	Johannes Baars		Visscherstraat A234	
1891	F712	Jan Hendrik Baars (1913) en Charlotta van Dolderen	Jan Hendrik Baars, later Charlotta van Dolderen	Visscherstraat A64	Art.2222
1897	F909	Gerrit Baars (1908) en Evertje Baars	Evertje Baars wed. Gerrit Baars	Visscherstraat A64	Art 3322
1914	F1040	Evert Baars met Lotje van Dolderen	Evert Baars met Lotje van Dolderen	Visscherstraat A64	Art.3322
1950	F1040	Evert Baars met Lotje van Dolderen	Cornelia Baars	Zuidwal 3	Art.6113
circa 1970	F1040		AFBRAAK VAN DE BOERDERIJ 'Het Spul van Lotje'	-	-

GENEALOGISCHE GEGEVENS VAN EIGENAREN EN BEWONERS VAN DE BONTE KOE NA 1832 EN DE LATERE STADSBOERDERIJ VAN CHARLOTTA (LOTJE) VAN DOLDEREN

Het was een hele uitzoekerij om de vele Baarsen en aange trouwde familie in kaart te brengen als eigenaren en bewoners van de Bonte Koe en van de er later naast gebouwde stadsboerderij van Charlotta (Lotje) Geertruida van Dolderen.

Veel informatie hierover kon worden gevonden in het bovengenoemde artikel van Ad de Jong in Oud Rhenen over de familie de Jong te Rhenen¹⁹ en in 1995 en 2007 verschenen genealogieën Baars²². Natuurlijk verschaftte ook de Burgerlijke Stand van Rhenen veel bijzonderheden.

Op de volgende pagina staan nadere genealogische gegevens van eigenaren en bewoners na 1832 van de Bonte Koe en de latere boerderij van Lotje van Dolderen.

Bronnen

- Henk van den Hoofdakker, Wij in de Bonte Koeij, drie afleveringen in Oud Rhenen 2011, No.3, p. 17 en 18; Oud Rhenen 2012, No. 1, p. 6 en 7; Oud Rhenen 2012, No. 2, p. 27 en 28
- Kerkrekeningen in Oud Archief Rhenen, Regionaal Historisch Centrum Zuid Oost Utrecht (RCHZOU), Toegang 152, Inv.No. 763
- Over Kesteresteijn zie Rechterlijk Archief Rhenen, RHCZOU, Toegang 66, Inv. No. 463, deel 1564-1567

- A.J. de Jong, Oude huizen in de Rhenense binnenstad en hun bewoners – De familie Menso, Oud Rhenen 2012, No. 2, p. 4 e.v.
- Rechterlijk Archief Rhenen, RCHZOU, Toegang 66, Inv. No. 439
- A.J. de Jong en H.P. Rozema, De Posthistorie van Rhenen, Elst en Veenendaal (1989)
- W.H. Strous, Rhenen tussen 1815 en 1940 – I. De periode tot 1885, Oud Rhenen 2012, No. 1, p. 17 e.v.
- W. van Iterson, De Stad Rhenen (Assen 1960)
- A.J. de Jong, Oude huizen in de Rhenense binnenstad en hun bewoners – De familie Menso, Oud Rhenen 2012, No. 2, p. 4 e.v.; De Stad Rhenen (Assen 1960)
- J. van Lennep en J. ter Gouw, De Uithangtekens en Opschriften, Deel II (Leiden 1868), p. 193
- Rechterlijk Archief Rhenen, RHCZOU, Toegang 66, Inv. No. 460
- Oud Archief Rhenen, Kerkrekeningen, RHCZOU, Toegang 152, Inv. No.'s 764, 765 en 766 (periode 1591-1645)
- P.N. Noomen, De stinzen in middeleeuws Friesland en hun bewoners (Hilversum 2009); zie verder over Stenen Kamers A.A.B. van Bommel, Licht op stenen kamers in het Kromme-Rijngebied, Het Kromme-Rijngebied, 2004 (38-4), p. 65-70 en idem, Stenen kamers, Het Kromme-Rijngebied 2007 (41-1), p. 31
- Archief Ridderlijke Duitse Orde, Inv. No. 2349
- Oud Archief Rhenen, RHCZOU, Toegang 152, Inv. No. 277
- Kohieren haardstede en familiegelden, Oud Archief Rhenen, RHCZOU, Toegang 152, o.a. Inv. No's 275 – 277 en 337-340
- Rechterlijk Archief Rhenen, RHCZOU, Toegang 66, Inv. No.'s 528 en 585
- Rechterlijk Archief Rhenen, RHCZOU, Toegang 66, Inv. No. 586
- A.J. de Jong, Rhenense geslachten – De familie de Jong, Deel II, Oud Rhenen 2001, No. 3, p. 5 e.v.
- D.T. Koen en H.P. Deys, Rhenen in 1832 - Grondgebruik en Eigendom.

DE JONG

Carel de Jong, ged. IJsselstein 26-2-1764, overl. Rhenen 5-1-1845, tabaksplanter, woonde te Nijmegen, z.v. David de Jong en Maria (Maagje) van Leen, tr. Rhenen 10-3-1788 **Maatje van de Waal**, ged. Rhenen 7-2-1762, overl. Rhenen 10-1-1833, d.v. Gerrit van de Waal en Cornelia van Setten. Kinderen uit dit huwelijk o.a.:

Cornelia Willemina de Jong, ged. Rhenen 29-1-1792, overl. Rhenen 26-9-1864, tr. **Christiaan Keijman**, tolgaarder

Maria de Jong, ged. Rhenen 19-10-1794, overl. Rhenen 18-8-1868, tr. **Jan Willem Schenkhof**, broodbakker

Christina de Jong, ged. Rhenen 7-8-1803, overl. Rhenen 8-8-1844, tr. **Jan Hendrik Baars**

BAARS

Johannis Baars, ged. Rhenen 21-7-1782, overl. Rhenen 3-6-1845, tabakker, cultivateur, bakker, z.v. Jan Hendrik Baars en Jannigje Bugholt (Beugholt), tr.(1) 's-Gravenhage 16-2-1806 **Evertje Achterberg**, geb. Ede ca. 1784, overl. Rhenen 20-8-1811; tr.(2) Rhenen 4-3-1814 **Niesje Moesvelt** (Musfelt), ged. Amerongen 17-2-1788, overl. Rhenen 12-11-1819, d.v. Dr. Lambertus Moesvelt en Hendrikje Slok; tr.(3) Rhenen 6-10-1820 **Cornelia van Laar**, ged. Rhenen 9-12-1798, overl. Rhenen 5-4-1849, d.v. Evert van Laar en Grietje van Oort

Jan Hendrik Baars, ged. Rhenen 13-3-1809, overl. Rhenen 11-2-1852, Rijksveeschatter/tabaksplanter, z.v. Johannes Baars en Evertje Agterberg, tr.(1) Rhenen 11-4-1835 **Christina de Jong**, ged. Rhenen 7-8-1803, overl. Rhenen 8-8-1844, d.v. Carel de Jong en Maatje van de Waal; tr.(2) Rhenen 9-5-1846 **Jannigje de Haas**, ged. Kesteren 22-2-1808, dienstbode, d.v. Dirk de Haas, ijzersmid in Kesteren en Jacomijn van Woerkum

Gerrit Baars, geb. Rhenen 20-6-1832, overl. Rhenen 7-2-1908, tabaksplanter/karman z.v. Johannes Baars en Cornelia van Laar, tr. Rhenen 22-8-1861 **Evertje Baars** (neef en nicht, toestemming verleend Kon. Besluit 5-7-1861), geb. Rhenen 9-4-1838, overl. Rhenen 3-11-1909, d.v. Jan Hendrik Baars en Christina de Jong

Cornelis Baars, geb. Rhenen 13-11-1830, overl. Rhenen 14-3-1916, tabaksplanter, z.v. Johannis Baars en Evertje Achterberg, tr. Rhenen 3-8-1864 Elisabeth van Veenendaal, geb. Rhenen 11-12-1842, overl. Rhenen 11-4-1902, d.v. Jacob van Veenendaal en Geertje van Viegen

Jan Hendrik Baars, geb. Rhenen 13-9-1869, overl. Rhenen 28-5-1913, voerman, z.v. Gerrit Baars, tabakker/voerman, en Evertje Baars; tr. Rhenen 13-5-1891 **Charlotte Geertruida van Dolderen**, geb. Rhenen 15-5-1872, overl. Rhenen 10-2-1949, d.v. Willem van Dolderen en Cornelia Baars.

Charlotta (Lotje) Geertruida van Dolderen tr.(2) Rhenen 13-5-1914 **Evert Baars**, geb. Rhenen 10-8-1874, overl. Rhenen 2-10-1968, voerman, z.v. Cornelis Baars en Elisabeth van Veenendaal; deze was eerder getrouwd te Rhenen 28-7-1897 met

Cornelia van Stokkum, geb. Rhenen 8-1-1872, overl. Rhenen 20-9-1911, d.v. Harmannes van Stokkum en Jannigje Dirksen Uit het eerste huwelijk:

Cornelia Baars, geb. Rhenen 19-4-1904, overl. Rhenen 23-10-1979

KLOMP

Teunis Klomp, geb. Rhenen 31-3-1876, overl. Rhenen 7-11-1964, sigarenmaker, z.v. Hermen Klomp en Antje Scheffer, tr. Rhenen 11-12-1901 **Elisabeth Baars**, geb. Rhenen 14-1-1878, overl. Rhenen 18-3-1971, d.v. Cornelis Baars en Elisabeth van Veenendaal

Kadastrale Atlas Provincie Utrecht 8, (Rhenen 2002)

21. Kadastrale kaart 1820, als uitvouwbare kaart in W. van Iterson, De Stad Rhenen (Assen 1960)
22. E.V. van der Spek, Genealogie Baars (Baars, Van Baers) uit Rhenen, Driebergen 1995; J. Baars, De familie Baars Deel I – Rhenen 1630-2007 (Apeldoorn 2007)

Voorts:

Volkstellingen, Bevolkingsregisters, Burgerlijke Stand, Kadastrale leggers:

gemeentearchief Rhenen; thans aanwezig in het RHCZOU

Kadastrale hulpkaarten: Kadasterkantoor Utrecht (thans opgeheven)

Alle ca. 3000 kadastrale hulpkaarten voor Rhenen van 1832 tot ca. 1960 zijn als zw/w fotokopie aanwezig in het gemeentearchief Rhenen; thans aanwezig in het RHCZOU

Afbeeldingen: voor het grootste deel uit de collecties van de auteurs

RHCZOU = Regionaal Historisch Centrum Zuid Oost Utrecht, ondergebracht in het gemeentehuis van Wijk bij Duurstede

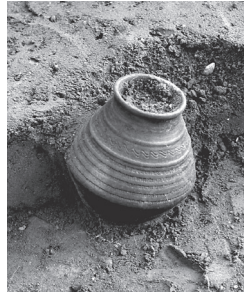
Het Potje van oom Bart

Liesbeth de Kroon

In 1974 vond een boer in Xi'an in China bij het graven van een put een terracottabeeld, wat resulteerde in de beroemde vondst van meer dan 8000 beelden van het terracottaleger, die nu in vier grote hallen te bezichtigen zijn. Deze boer zit nu in het museum en vertelt daar zijn verhaal. Hij is een beroemd man.

Heel anders ging het in 1951 in Rhenen bij de vondst van het grote Frankische grafveld aan de Utrechtsestraatweg. De weg moest worden verbreed en firma De Kroon kreeg de opdracht om het werk uit te voeren. Draglinemachinist Bart de Kroon groef een potje op en dat potje leidde tot de vondst van het bekende Frankische grafveld in Rhenen. Hoe het verder ging en of Bart 'beroemd' werd, vertelde zijn nicht Liesbeth de Kroon tijdens de opening van de tentoonstelling van de vondsten in de Cunerakerk.

"Ik ben de dochter van Alex de Kroon, geboren in Rhenen aan de Utrechtsestraatweg. Het gaat vandaag over het jaar 1951. Ik was toen nog niet geboren, maar ik ben opgegroeid met het verhaal in de familie over het niet op te lossen raadsel van wat bij ons genoemd werd: 'het potje van oom Bart'.

Mijn grootvader, Johannes de Kroon, had een wegebouwbedrijf, waarin ook zijn drie zonen werkzaam waren. Een van hen, Bart, was een goede en vooral voorzichtige draglinemachinist. Daarbij was hij nog bijzonder handig en had zijn dragline van allerlei onderdelen min of meer zelf in elkaar gesleuteld.

Een mooie gelegenheid om een en ander uit te proberen deed zich voor toen mijn opa in januari 1951 een opdracht vlakbij huis aan de Utrechtsestraatweg kreeg. Opa vertelde Bart dat het een lastige klus zou worden en dat hij voorzichtig moest beginnen en dat deed hij. Na een paar uur graven zag hij in de draglinebak iets vreemds liggen. Hij haalde het eruit en het bleek een potje te zijn. Toen hij tussen de middag naar huis ging om te eten, liet hij het aan zijn moeder zien. Zij vond het een leuk potje. "Zet het maar op de schoorsteen" zei ze en zo gezegd, zo gedaan. De volgende dag begon Bart op een iets andere plek te graven en al gauw vond hij een tweede potje en ook dit potje ging mee naar huis. "Leuk voor op de schoorsteen!", dacht hij. Maar toen zijn moeder het bekeek raadde zij hem aan om de vondst aan de heer Zanen te laten zien. De heer Zanen woonde een paar huizen verderop, naast de pastorie, en mijn oma wist dat hij wel eens lezingen gaf over oudheidkundige onderwerpen.

Bart ging dus met zijn potje naar de heer Zanen en die was direct enthousiast en schakelde na een kort onderzoek de R.O.B. uit Amersfoort in.

Mijn opa was inmiddels niet zo blij, want het werk werd onmiddellijk stilgelegd. Eerst dacht hij nog; "Och een paar weken, dat moet kunnen", maar het

duurde veel en veel langer. Het werd een enorme schadepost en een vergoeding kwam er niet. Na een paar maanden begon de firma aan een nieuwe opdracht in Hengelo. Het werk in Rhenen werd nooit afgemaakt.

Nadat door het R.O.B. de potjes thuis waren opgehaald, heeft de familie nooit meer iets vernomen over de onderzoeksresultaten.

Ik heb dit verhaal in de familie heel vaak horen vertellen en het heeft altijd mijn interesse gehad. Later heb ik eens geprobeerd het een en ander uit te zoeken, maar ik kwam bij het R.O.B. niet verder.

Ik las in de Rhenense Betuwse Courant een artikel over de opgravingen van 1951. Toen ben ik gaan bellen, kwam in contact met de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen e.o. en het raadsel van 'Het potje van Bart' werd eindelijk opgelost.

Oom Bart was mijn lievelingsoom. Hij overleed in 1988 en ook de rest van de familie kan het niet meer vertellen, behalve de vrouw van oom Bart, tante Ali. Ik bezoek haar vaak en toen ik haar dit verhaal vertelde was zij erg blij dat haar man uiteindelijk toch nog de erkenning heeft gekregen die hij eigenlijk al in 1951 had verdiend."

Het terrein van de opgraving aan de Utrechtsestraatweg op de hoek van het Berkenweg

Infrastructuur in Rhenen tussen 1815 en 1940 De periode na 1885¹

Willem H. Strous

Dit artikel is een vervolg op de periode van 1815 – 1885, verschenen in januari 2012². Nu is de vraag welke invloed de verbetering van de infrastructuur, die plaatsvond in het laatste kwart van de 19^e eeuw, heeft gehad op de demografische, economische, sociale en culturele ontwikkelingen van 1885 tot circa 1940.

In de eerste helft van de onderzoeksperiode kabbelt het leven in Rhenen verder zoals de Rijn al eeuwen langs de stad stroomt. Met af en toe wat spanningen zoals ten tijde van de Tiendaagse Veldtocht, waarvoor ook Rhenenaren zich aanmelden. Of overstromingen van de Rijn zoals in 1855, waarvoor een gedenksteen werd geplaatst in het hoekhuis aan de Visschersstraat/Zuidwal om aan te geven hoe hoog het rivierwater stond in de stad. Maar verbetering van infrastructuur? Er is de Rijn waar vanaf de jaren '30 van de 19^e eeuw passagiersstoomboten verschijnen, als er tenminste voldoende water onder de kiel is. Er is de grote weg van Utrecht naar Munster, die in 1820 beklinderd wordt, waarover de postkoetsen rijden. Er verandert maar weinig.

Tot het vierde kwart van de 19^e eeuw. Aan het begin van de tweede helft van de onderzoeksperiode en in de eerste jaren van de 20^e eeuw vinden plots grote infrastructurele initiatieven plaats waarvan men zou verwachten dat die van grote invloed zijn op leven en werken in Rhenen.

De aanleg van de spoorlijn van de Hollandsche IJzeren Spoorweg Maatschappij (HIJSM) en van de tramlijn van de Ooster Stoomtram Maatschappij (OSM), de riviervet-

tering van Rijn en Lek, de verbetering van de aanlegmogelijkheden voor (stoom)boten aan de rechteroever van de Rijn voor Rhenen, de aanleg van het (lokale) telegraaf- en telefoonnet en van electriciteit, gas en water - dat alles vindt plaats in ongeveer vijf en twintig jaar.

INFRASTRUCTURELE WERKEN

a. Spoorlijn Amersfoort-Rhenen-Kesteren

Voordat met de aanleg van de spoorlijn Amersfoort-Rhenen-Kesteren kan worden begonnen ontvangt het college van burgemeester en wethouders van Rhenen in 1877 de stukken, 'bedoeld bij artikel 6 der wet van 25 augustus 1851, Staatsblad 125, betreffende de onteigening ten algemene nutte', met verzoek om deze ter inzage te leggen. Eind december 1877 stuurt het college de stukken terug met bijvoeging van veertien processen-verbaal van mondeling ingebrachte bezwaren en de adviezen van het college daarop. De bezwaren worden gehonoreerd: overwogen worden aangelegd ten behoeve van de bereikbaarheid van bouw- en weilanden omdat die doorsneden worden door de spoorlijn, alsook duikers om water af te voeren.

Volgens het ontwerp wordt in de rijksstraatweg Utrecht-Arnheim, ten oosten van de stad, een wegbrug aangelegd waar de spoorweg onderdoor gaat, terwijl tussen deze wegbrug en de spoorbrug over de Rijn het station is getekend, op verzoek van het gemeentebestuur aan de westzijde, dat is de stadszijde van de spoorlijn.

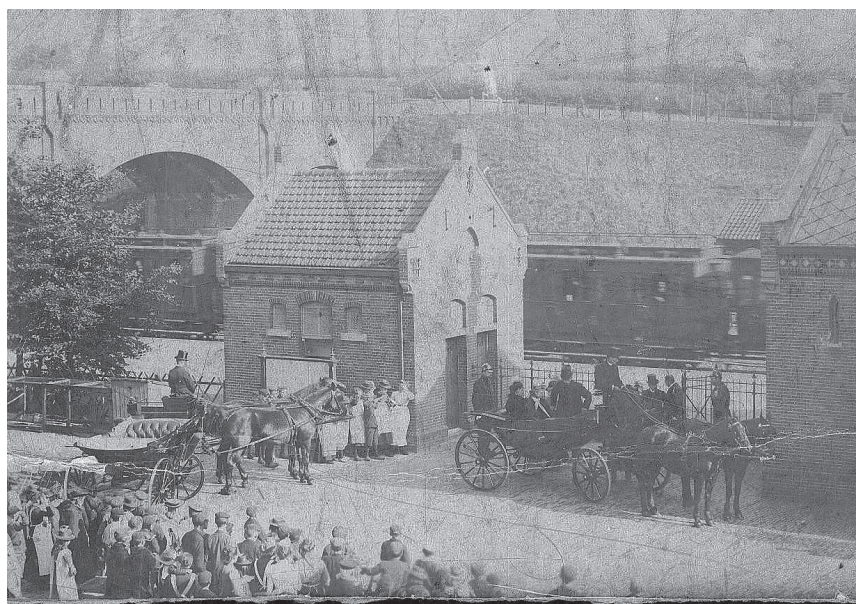
Op 6 april 1878 doen burgemeester en wethouders een dringend beroep op de Tweede Kamer der Staten Generaal om de wet tot onteigening van gronden ten behoeve van de aanleg van de spoorweg Amersfoort-Kesteren aan te nemen; met wat overdrijving noemen zij de spoorweg voor Rhenen met haar 4320 inwoners 'van het grootste, ja, van levensbelang'. De Kamerleden worden opgeroepen om niet te luisteren naar de stemmen die opgaan om tegen te stemmen. Of dit verzoek ook daadwerkelijk ertoe heeft gedaan is niet bekend, maar op 28 mei 1878 vindt een groot feest plaats in Rhenen ter gelegenheid van de koninklijke bekrachtiging van

Gezicht op Rhenen circa 1840, door J.P. van Wisselingh

In 1840 nog een idyllisch Rhenen, maar vijftig jaar later zou de schilder een heel ander Rhenen vereeuwigen, met o.a. een stomende locomotief op een brug over de Rijn (eig. A. Snethlage, Rotterdam/ foto Laurens Schoemaker, Den Haag)

Station Rhenen, 1900. In het eerste rijtuig is zojuist H.M. koningin-moeder Emma ingestapt om verder te reizen naar het door haar gestichte sanatorium 'Oranje-Nassau Oord' te Renkum, voormalig buitenverblijf van koning Willem III (coll. L. Schoonhoven, Rhenen).

de wet tot onteigening.

In de ochtend is er een promenade van het Rhenense Muziekkorps en vinden er volksspelen plaats (bijenkorfrijden, turfdragen, zaklopen, boegsprietlopen, kuipsteken, hardlopen), afgewisseld met goochelvoorstellingen door een zekere heer Bamberg. In de middag is er een 'Matinée Musicale' en 's avonds een 'Soirée Musicale', beide uitgevoerd door de Kapel van het achtste regiment infanterie te Arnhem. Na afloop van de Soirée is er een groots vuurwerk. De heren betalen *f* 1,- toegang tot het feestterrein en de dames *f* 0,50. De bar is goed voorzien: men kan kiezen uit 32 dranken. Frisdranken kent men nog niet, afgezien van spuitwater, maar de jenever kost *f* 0,10 per glas, spoorweglikeur *f* 0,15, rhumgroc *f* 0,25, port *f* 0,30 en een fles Chateau de Cantemerle *f* 3,-. Ook broodjes vlees, kaas, paling en ham zijn in de aanbieding. Er wordt uitbundig feest gevierd!

Na dit feest kan het onteigenen beginnen. In tegenstelling tot andere stukken van de spoorlijn leidt dat in de gemeente Rhenen niet tot oponthoud. Het duurt overigens nog wel meer dan een jaar voordat de gemeente het Koninklijk Besluit ontvangt inclusief de staat waarbij de eigendommen worden aangewezen die moeten worden onteigend, waarop bovendien in september 1879 nog een correctie komt³.

In juni 1880 al worden de eerste schadeloosstellingen uitbetaald. Dat betreffen de aan te leggen overwegen in met name genoemde openbare wegen, waarvoor de gemeente schadeloos wordt gesteld. Later in het jaar komen de eerste particuliere eigenaren aan bod, zoals het Gast- en Weeshuis, W.J. van Nas, hervormde gemeente Rhenen, R. van Laar Gzn en D. Sandbrink. Tot augustus 1881 volgen nog 68 uitbetalingen, variërend van *f* 24,26 voor A. Puijk wed^e G. van Dijk c.s. tot *f* 23.603,97 voor G.J. Roghair.

Terwijl de onteigeningen in Rhenen en vooral Achterberg nog moeten beginnen is men in september 1879 al begonnen aan de bouw van de Rijnbrug die, als hij in 1883 klaar is, 'de schoonste van het land' wordt genoemd⁴. Als op 17 februari 1886 de feestelijke opening van de spoorlijn plaatsvindt zijn er ruim tien jaar voorbijgegaan sinds de Wet tot aanleg van de spoorlijn Amersfoort-Kesteren in november 1875 is aangenomen.

b. Tramlijn Utrecht/Amersfoort-Doorn-Arnhem⁵

Voor de eerste keer horen we iets over de plannen voor een tramlijn van Utrecht naar Arnhem als eind 1878 de heren Gerrit Vas Visser uit Doorn, grondeigenaar en lid Provinciale Staten van Utrecht, en Willem Jacob Visser uit Utrecht, concessionaris van de Tramway van Utrecht

naar Zeist, de gemeenteraad van Rhenen een afschrift sturen van hun verzoek aan de minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid, en zij vragen de raad hun verzoek schriftelijk te ondersteunen. Zij verzoeken de minister om aan hen de concessie voor de aanleg en exploitatie van een Tramway met stoomwagens van Driebergen naar Arnhem te verlenen. Zij beargumenteren dat de met deze Tramway te verbinden gemeenten geheel verstoken zijn van onderlinge verbindingen, zowel voor personen als voor goederen, en daarom in een lang gevoelde behoefte zal voorzien.

De raad voldoet aan het verzoek van de heren Visser en dringt er bij de minister op aan om de concessie te verlenen. Ook aan Gedeputeerde Staten van Utrecht schrijft de raad, in februari 1879, dat zij het tot stand komen van een Tramway met stoomwagens voor de gemeente van groot belang acht. Op 17 november 1879 wordt de concessie verleend.

Gezicht op de Grebbesluis met tram komend uit Wageningen (coll. W.H. Strous, Rhenen)

Na een mondelinge toelichting in de raad wordt in oktober 1880 een jaarlijkse subsidie van f 500 toegekend voor vijf achtereenvolgende jaren onder een zestal voorwaarden, waaronder de toezegging dat de rijtuigen worden verdeeld in 1^e en 2^e klas compartimenten en dat er minstens vijf ritten per dag in beide richtingen zullen worden gemaakt. De toegezegde bijdrage vervalt als de lijn op 1 mei 1882 nog niet in exploitatie is. De raad is overtuigd geraakt van het belang van deze tramlijn, die een lint van dorpen en steden met elkaar zal verbinden met Rhenen in het midden.

Eind 1885 blijkt van de tramlijn Utrecht-Arnheim het gedeelte Elst-Wageningen nog niet te zijn aangelegd. Men had in september 1884 Elst bereikt om daar een verbinding te hebben met de los- en laadplaats aan de Rijn bij de steenfabriek van de Gebrs. Klinkenberg. De burgemeesters en wethouders van Leersum en Amerongen vragen hun collega's van Rhenen om een onderhoud betreffende het verlengen van de lijn van Elst naar het HIJSM-station in Rhenen, zodat hun gemeenten van de spoorlijn Amersfoort-Kesteren kunnen meeprofiteren. Het OSM-bestuur hoort van dit overleg en zegt graag te willen meewerken aan de aanleg van het laatste, ontbrekende traject, maar, helaas, het ontbreekt de maatschappij aan de financiële middelen. De Rhenense gemeenteraad besluit daarop in het kapitaal van de onderneming met 15 aandelen à f 1.000 deel te nemen. Dat helpt, want in maart 1886 kan de gemeente toestemming verlenen om in de Herenstraat de spoorstaven te leggen; een weg om de stad is onmogelijk gebleken. Er blijkt nu ook dat het rijk aan OSM de concessie heeft verleend tot 29 september 1931.

De aanleg van het allerlaatste ontbrekende stukje van het traject van Rhenen via de Grebbesluis richting Wageningen stuit op problemen. De steile helling van de berg is voor de tram onoverkomelijk waardoor besloten wordt om de lijn 'onderlangs' te leggen, tussen de Heimenberg en de rivier. Daarvoor moet particuliere grond en genieterein worden aangekocht en moeten verdedigingswerken van de Grebbelinie worden verlegd, terwijl de glooiende helling van de Heimenberg veel grondverzet vereist. De gemeente ondersteunt de aanvraag van de OSM om een financiële bijdrage van de provincie. En het komt voor elkaar.

Als de tram eenmaal rijdt ontvangt de gemeente in april 1888 van OSM een staat van het personeel; er blijken 34 personen te zijn met

als standplaats Rhenen. Een opsteker voor de werkgelegenheid dus.

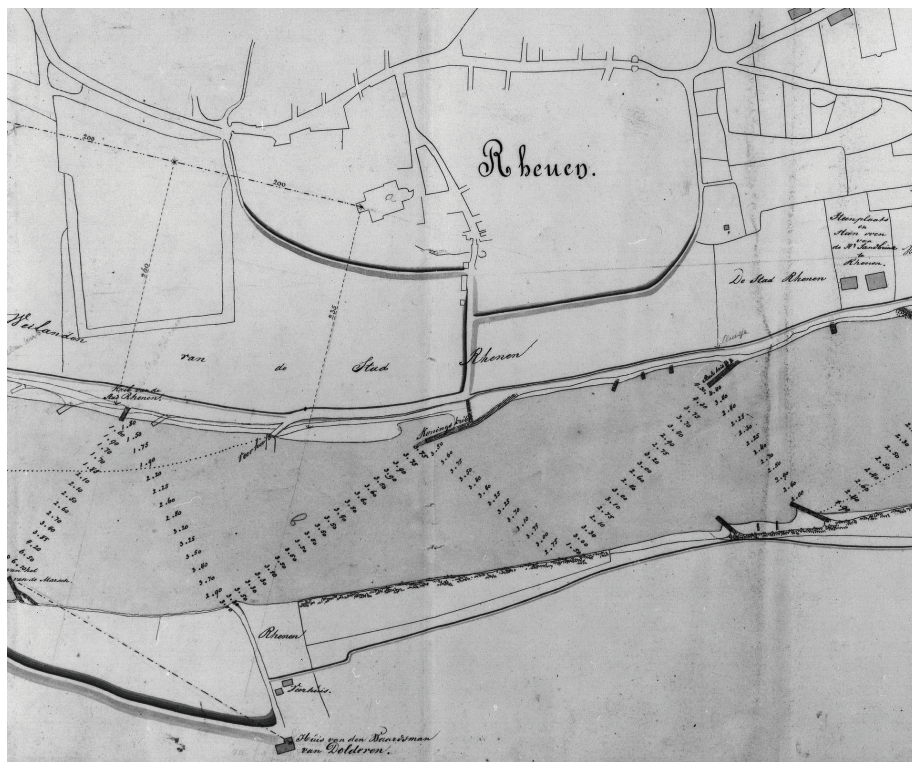
c. Veerstoep aan de Liendense oever

In april 1895 verzoekt de ingenieur Waterstaat 2^e Rivierarrondissement te Utrecht aan B&W Rhenen om medewerking bij de aanleg van een krib c.q. veerdam aan de linkeroever van de Rijn, dus aan de Betuwse kant. Deze aanlegplaats is gepland, gedeeltelijk gelegen vóór grond in eigendom van de gemeente Rhenen, waaronder de ongenummerde kruin van de bestaande veerdam. De stukken grond hebben de kadastrale aanduidingen van gemeente Lienden, sectie C nrs. 423, 424 en 426, onder afstandscijfer 52175. Rhenen wil wel toestemming verlenen maar is niet bereid de kosten te betalen. Als de rijkskrib op en tegen de bestaande veerweg, door Rijkswaterstaat in juni 1896 als veerdam is aangelegd, neemt de gemeente Rhenen als eigenaresse van het veer het onderhoud over voor een periode van 25 jaar.

In de jaren 1907/1908 voert Rijkswaterstaat werken uit ter verbetering van de rivier. Dan klaagt de gemeente bij waterstaat over het niet ver genoeg aan de Liendense oever kunnen komen door de veerpont. De opzichter van waterstaat bekijkt de zaak ter plaatse en constateert dat de klachten sterk overdreven zijn. De toestand van de oprit laat wel iets te wensen over, maar die is grotendeels veroorzaakt doordat de veerdam is gebruikt als losplaats van suikerbieten en daarvoor is de veerdam niet aan de gemeente in gebruik gegeven.

In 1921/1922 wordt de overeenkomst weer met 25 jaar

De Koningskrib in het midden en het veerhoofd links daarvan; de huidige veerweg is er nog niet. Archief Rijkswaterstaat 30, Het Gelders Archief, Arnheim (foto W.H. Strous, Rhenen)

verlengd. Dan worden er aan de gemeente voorwaarden gesteld die ons nu aanspreken als er gesproken wordt over 'Ruimte voor de rivier'. De gemeente schijnt de dam te hebben verhoogd, want ze wordt nu verplicht om deze te verlagen tot het in 1895 voorgeschreven peil boven NAP en ze dient de bomen op perceel Lienden sectie C 428 op te ruimen. Tegen het verlagen van de dam sputtert de gemeente tegen onder verwijzing naar de hoge waterstand van 1919/1920, waarbij het verkeer over de Rijn moest worden stilgelegd. De melkvoorziening van de stad, zegt de gemeente, is voor een deel aangewezen op de Betuwe en veel Rhenense handelaars en kooplieden doen hun zaken met de bevolking aan de overzijde van de rivier. De minister van Waterstaat is echter onverbiddelijk: de afstroming van de rivier gaat boven alles.

Als erkenning van het eigendomsrecht van de veerdam betaalt de gemeente een recognitie van f 1,- per jaar aan het rijk.

Nu, in 2012, is deze veerdam vervallen en wordt niet meer gebruikt, maar de gemeenten Rhenen en Buren hebben plannen om in de zomermaanden een voet/fiets-veer te openen. De veerweg blijft bestaan, want is opgenomen in de Rijkswaterstaatsplannen van 'Ruimte voor de rivier'.

d. Veerstoep en Loswal aan de Rhenense oever

Een veerstoep bij Rhenen is er al eeuwen. Als in 1672 de Fransen ons land binnenvallen laat veerman Dirck Geurtsz bij de verwoesting van zijn veerhuis het leven. Het veer ligt dan ten westen van de huidige veerweg, ten gevolge van verzanding is het steeds verder van de Rijn komen te liggen. Bij de opgraving in de winter van 1984/1985 is de conclusie geweest dat er vanaf het veerhuis een watertje moet hebben gelegen naar de Rijn. Later, in de 18e/19e eeuw, woonde veerman Wilhelm Bovenschen aan de Betuwse kant van de Rijn, onder Lienden⁶. In het midden van de 19e eeuw staat het veerhuis weer aan de Rhenense oever; eerst is Karel de Jong de pachterveerman, vanaf 1862 W. Udo en zijn vrouw⁷. De veerstoep en de latere losplaats zijn, in de periode die wij onderzoeken, niet los van elkaar te beschrijven. Door Rijkswaterstaat worden ze tegelijkertijd onder handen genomen.

De eerste goede tekening van waar de latere Loswal zal komen, dateert uit 1832. Het is dan nog de plaats van de Koningskrib, getekend door M. Beijerinck, leerling aspirant van 's Rijks Waterstaat, 'Streckende voor Legger bij de toepassing der Wet van 24 Februarij 1806 waarvan de strikste naleving is bepaald bij Koninklijk Besluit 8^e Maart 1822 No 11'.

Op de kaart ligt de Koningskrib in het verlengde van de Rijnstraat vanaf de Rijnpoort. Stroomafwaarts ligt het veerhoofd, recht tegenover de veerdam aan de Liendense oever met daar ook het veerhuis. Aan de dijk staat het huis van de waardsman Van Dolderen. Aan de Rhenense kant van de rivier is dan nog geen veerhuis.

In 1862 wordt door Roelof van Ingen, agent van de Arnhemsche Stoombootmaatschappij te Rhenen, voor eigen rekening een aanlegplaats aangelegd.

De situatie in 1868 op een hulppkaart van het kadaster: links ligt de Koningskrib, rechts het veerhuis van Udo (coll. H.P. Deys, Rhenen)

In september/oktober 1876 richt een 29-tal Rhenense schippers, ambachtslieden, winkeliers en handelaars zich tot de gemeenteraad om een haven annex scheepstimmerwerf in te richten in de uiterwaard voor de stad. Men wijst op de verdubbeling van schepen die Rhenen al jaarlijks passeren, op de verbeteringen van de bevaarbaarheid van de Rijn door het Rijk en men anticipeert op de aanleg van het Merwedekanaal, waardoor het vrachtvervoer vanuit de haven van Amsterdam naar Duitsland fors zal toenemen. Op 1 november 1876 namelijk zal koning Willem III het Noordzeekanaal openen waarmee verwacht wordt dat de haven van Amsterdam een geduchte concurrent van Rotterdam wordt.

De raad heeft echter helaas geen oog voor de bedrijvigheid die dit project met zich zou meebrengen. Zij redeneert dat, om de investering terug te verdienen, er havengeld geheven moet worden dat aan de inwoners zal worden doorberekend in de prijzen van de geloste goederen, terwijl er nu gratis geladen en gelost kan worden aan de bestaande losplaats.

Vijf jaar later, in 1881, heeft de gemeenteraad een andere mening over een haven vóór de stad. Dan biedt zij de minister van Waterstaat een plan aan voor de aanleg van een vluchthaven, maar hij wijst dit af⁸.

Inmiddels is de gemeente in 1880 wel overgegaan tot het maken van een goede loswal. In het OAR 1852-1925, inv.nr. 188 liggen wat bestektekeningen hiervoor. In september 1880 stuurt de gemeente de door de raad vastgestelde verordening op het gebruik van deze aanleg- of losplaats, genaamd de Loswal, aan GS Utrecht toe ter informatie.

Voor de Loswal is bedrijvigheid op de rivier natuurlijk van groot belang. Het is daarom begrijpelijk dat in november 1891 de gemeente het verzoek van het hoofdbestuur van de Schippersvereniging Schuttevaer aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal en aan de minister van Waterstaat steunt.

Gezicht op Rhenen vanuit de Betuwe, potlood op papier, S. de Clercq, 1938 (coll. Museum Het Rondeel, bruikleen Stichting Vrienden Het Rondeel)

De schippers dringen er bij de Kamer en de minister op aan om f 200.000 toe te voegen aan het budget ter verbetering van Nederrijn en Lek om het werk met meer daadkracht en met groter spoed dan in de laatste jaren het geval is aan te pakken. Het vervoer van turf, fruit (o.a. naar Engeland), landbouwproducten, vee enz. is voor de oeversteden, waaronder Rhenen, van grote betekenis en zeil- en stoomschepen behoren daarom zonder oponthoud, volgeladen, te kunnen varen. Er wordt een staatje meegestuurd van het scheepvaartverkeer:

1777	5700 schepen, inhoudende	276.000 m ³ .
1881	9700	698.000
1885	7500	604.000
1889	8600	717.000
1890	10.000	854.000

Door de ongunstige staat waarin de rivieren verkeren, zo schrijft men, wordt een verdere ontwikkeling tegengehouden, zelfs een diepgang van 2 meter is er niet meer. Bovendien varen er tussen 1777 en 1890 niet alleen veel meer schepen op Rijn en Lek, maar ook is de gemiddelde m³-inhoud met ruim 70% toegenomen.

Dat Rijkswaterstaat werkt aan verbetering van het rivierpeil blijkt in 1908 als aan de Liendense veerstoep wordt gewerkt en aan de verplaatsing van de Loswal te Rhenen.

In 1902 heeft de minister van Waterstaat toestemming verleend om op de percelen kadastraal bekend Rhenen Sectie I 284, 289 en 333, ter uitbreiding van de gemeentelosplaats, een gedeelte water te dempen. In 1905 wil de gemeente op dezelfde plaats een vaste aanlegsteiger voor stoomboten maken. De steiger die op de hulpkaart van het kadaster uit 1868 is getekend, wordt blijkbaar niet meer gebruikt. De CdK Utrecht vraagt namelijk in 1902 een onderzoek in te stellen naar de handhaving van de veiligheid van roeiboten

op roeibootstations bij het aan boord brengen of afhaken van passagiers naar aanleiding van enkele ongelukken. In Rhenen blijkt de roeiboot niet te voldoen aan de eisen van het Rijnvaartreglement en de veerman wordt daarop aangesproken.

De aanlegsteiger komt er ook bij sectie I 289, maar al in 1908 moet hij verlegd worden ten gevolge van de voorgenomen rivierverbetering. Waterstaat stuurt dan een situatietekening van de aanleg van twee kribben, een strekdam met grondaanvulling en een veerdam, ter plaatse van sectie I 284 en 333.

Nu, in 2012, doet de Loswal in Rhenen dienst als rustplaats voor schepen tijdens weekends en vakanties. Van tijd tot tijd meet er voor een bezoek aan de stad een passagiersboot af, zoals de vakantieboot 'Henri Dunant' van het Nederlandse Rode Kruis. Het is te hopen dat deze situatie zo blijft: het geeft wat bedrijvigheid en het voorkomt dat Rhenen een ingeslapen museumstadje wordt. In Elst (U) ligt nu ten westen van de veerweg een loswal bij het Ingense veer, een grote overslagplaats van zand en grind, omdat de gemeente deze bedrijvigheid niet langer aan de Loswal in Rhenen wilde hebben vanwege het zware verkeer door de bebouwde kom van de stad.

e. Valleikanaal

Even is er nog sprake van de aanleg van een kanaal door de Gelderse Vallei van de Grebbe naar de Zuiderzee, waarmee de vaarweg van de Rijn naar Amersfoort van 130 km zou worden teruggebracht naar 28 km. Hiervan wordt niets meer gehoord maar in 1933 verschijnt een rapport over de afwatering in de Gelderse Vallei van de hand van Rutgers van Rozenburg en het resultaat daarvan is de aanleg van het Valleikanaal; het is echter niet geschikt voor de scheepvaart maar slechts bedoeld voor de afwatering.

Over een verbinding tussen de Rijn en het IJsselmeer wordt overigens al in de 17^e eeuw gesproken, maar dat plan stuit op de onuitvoerbaarheid om de westrand van de Veluwe te doorgraven.

f. Wegen

Rijkstollen worden in de Franse tijd nog uitgebreid, maar als Nederland door Napoleon in 1810 wordt ingelijfd als Franse provincie schaft de keizer alle rijkstollen per decreet van 21 oktober 1811 af. Alleen gemeentelijke en particuliere tollен blijven bestaan. Koning Willem I echter herstelt het systeem in 1815 weer en breidt het zelfs uit. Door het toenemende verkeer, dat zich steeds meer ergert aan het oponthoud, worden de rijkstollen in 1900 opgeheven, waarna langzamerhand ook de gemeentelijke en particuliere tollен verdwijnen, maar tot 1900 ontvangt het gemeentebestuur dan ook iedere zes jaar een vragenlijst van de Ontvanger der Registratie te Utrecht over de goedgeheid van de tolpachters te Remmerden en Rhenen. In maart 1904 wordt aan

de directeur van de Topografische Inrichting te Den Haag meegedeeld dat in de gemeente geen tollën bestaan, geen rijks- en ook geen particuliere tollën.

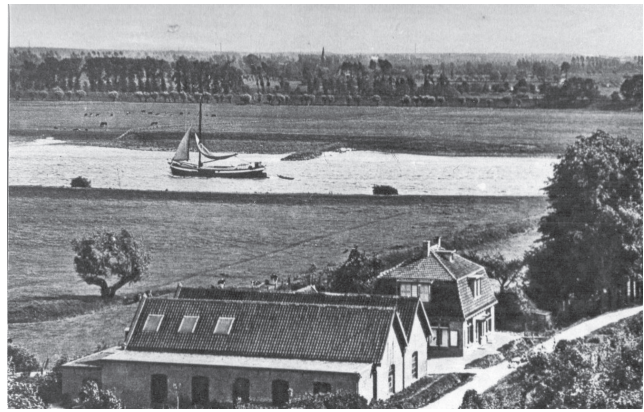
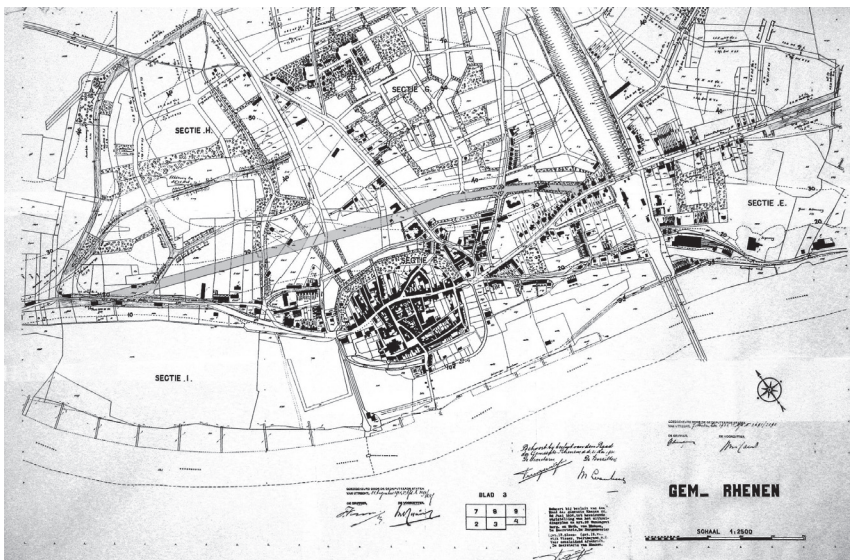
Aan het eind van de 19^e eeuw breidt de stad zich in oostelijke richting uit langs de rijksstraatweg naar Wageningen, waar buiten de voormalige Bergpoort de Mevrouwenbuurt ontstaat. In noordelijke richting wordt de Nieuwe Veenendaalseweg in 1920/1921 bestraat, omdat 'een halfuur gaans van de stad' de woonwijk 'Vreewijk' wordt aangelegd.

De mobiliteit langs de wegen neemt een grote vlucht als de fiets en later de auto op de weg verschijnt. Eerst zijn dit middelen voor de geegoede standen die zich zulke aanschaffingen voor hun plezier kunnen veroorloven. Al snel worden ze ook gebruikt door de arbeidende klasse, die op deze manier naar en van het op verdere afstand gelegen werk kan komen. Het dwingt de onderhoudsplichtigen van de wegen om meer en beter onderhoud te plegen. De zandwegen worden grindwegen en nog later klinkerwegen. De ANWB bemoeit zich hiermee als ze in oktober 1905 aan alle gemeentebesturen een brochure toezendt betreffende het onderhoud van grindwegen.

'Duitsland viert 125 jaar auto': onder deze titel verschijnt op 13 augustus 2011 in dagblad 'Trouw' een artikel over de verwerving van het patent op de eerste motorwagen door Carl Benz op 2 november 1886. Deze datum geldt als de geboortedatum van de automobiel en Duitsland gaat er prat op en viert de verjaardag op grootse wijze.

Rhenen krijgt twaalf jaar later, in juli 1898, waarschijnlijk voor het eerst te maken met auto's wanneer de Commissaris der Koningin van Utrecht medewerking vraagt voor de automobielwedstrijd Parijs-Amsterdam v.v. via Arnhem en Utrecht: de inwoners wordt gevraagd om tijdens de wedstrijd niet op de verharde weg te lopen.

Het plan van landschapsarchitect K.C. van Nes voor het aanleggen van een rondweg ten noorden van de stad in 1925. (Coll. Ben van Laar)

Begin 20^e eeuw neemt J. de Haas het initiatief om elektriciteit en water aan te leggen in Rhenen. Aan de Buitenomme, bouwt hij zijn elektriciteitscentrale annex waterleidingbedrijf, circa 1929 (coll. W.H. Strous, Rhenen)

Vanaf 20 februari 1898 is voor het gebruik van rijkswegen voor voertuigen zwaarder dan 150 kg, 'mits voortbewogen door een mechanische kracht', een vergunning van rijkswege verplicht. Vanaf 1906 tot 1951 zijn er de persoonsgebonden provinciale kentekens met voor iedere provincie een aparte letter gevolgd door een nummer. In Rhenen komen in 1906 burgemeester jhr. E.H.F.A. Schimmelpenninck en zijn zoon jhr. G.J.A. daarvoor in aanmerking; zij krijgen de registratienummers L 26 resp. L 27⁹. Een andere vroege autobezitter is J. van der Horst: hij bezit nummer L 124. Van der Horst blijkt een ondernemend man. Als hij in 1900 de smederij van zijn vader overneemt, begint hij al heel snel met de reparatie van fietsen en motorrijwielen, en hangt hij achter het raam van zijn werkplaats in de Herenstraat het bord van ANWB-Bonds Rijwiel- en Motorrijwielhersteller¹⁰.

Een ambitieus plan dat helaas niet is doorgevoerd, is door Van Laar beschreven¹¹. De Inspecteur voor de Volkshuisvesting in de provincie Utrecht had al in 1909 gevraagd een uitbreidings- en bestemmingsplan op te stellen, waar alle gemeenten door de Woningwet van 1901 toe verplicht waren. In 1925 was het zover dat K.C. van Nes te Apeldoorn de opdracht kreeg.

Omdat de Herenstraat in het centrum in 1925 al voor het toenmalige verkeer te smal was projecteerde hij een rondweg ten noorden van de stad vanaf de huidige Berkenweg om bij het spoorviaduct weer op de rijksstraatweg uit te komen. Voor het snelverkeer zou later een tweede rondweg vanaf de Grebbesluis over het lage gedeelte van de Grebbeberg via de huidige Bergweg en Autoweg in Remmerden/Elst aansluiten op de rijksstraatweg. Ook om Elst heen zou een rondweg komen. Door de economische

crisis in de jaren '30 en de daarop volgende verwoesting van de binnenstad in mei 1940 werd het plan van Van Nes niet uitgevoerd.

g. Telefoon en telegrafie

Per 1 augustus 1874 heeft Rhenen een post- en telegraafkantoor met woning voor de directeur. De gemeente wil heel graag dit kantoor krijgen en behouden, wat blijkt uit de investeringen die de gemeente in 1874 doet om een gebouw beschikbaar te stellen en de te lage huur die de gemeente in rekening brengt. Als in 1884 de tienjaarlijkse huurtermijn afloopt, probeert de gemeente de huur te verhogen van f 300 naar f 500 per jaar, gelet op de investering van f 9.000. De minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid is niet onder de indruk van de argumenten van de gemeente, waaronder de verwijzing naar het te lage rendement op de investeringen en de te verwachten stijging van grond- en woningprijzen ten gevolge van de aanleg van de spoorlijn Amersfoort-Kesteren. Desondanks wil hij de huur verhogen tot f 400 per jaar.

Dat baldadigheid van de jeugd van alle tijden is blijkt uit het verzoek van de hoofdingenieur Telegrafie te Den Haag aan de burgemeester in december 1892. Hij vraagt of de schoolhoofden kunnen worden ingeschakeld om de jeugd erop te wijzen welke schade zij toebrengen aan rijkseigendom door het met stenen stukgooien van de isolatoren van de telegraaf. De hoofdingenieur zal wel het schieten met een katapult bedoeld hebben, een geliefde bezigheid van jongens (waaronder de schrijver in de late jaren '40 van de vorige eeuw).

In mei 1901 verzoekt de gemeente Rhenen om een concessie voor de aanleg en exploitatie van een plaatselijk telefoonnet en na wat heen-en-weer correspondentie wordt in augustus het Koninklijk Besluit ontvangen van de toestemming. P.J. de Kanter Hzn te Zeist, directeur van

Overweg-/baanwachtersechtbaar Arie de Jong (*Abcoude) en Wousje Heinen (*Bunschoten) aan de Zuidelijke Meentsteeg in 1914, op wachtpost 27, km 26.901. Zij kwamen in 1889 naar Rhenen. (foto H.P. Deys, Rhenen)

de N.V. 'Telephon Maatschappij Rhenen-Veenendaal' kan beginnen met de aanleg. In april 1902 wordt de woning van de veldwachter

kosteloos aangesloten. Er komen twee publieke telefooncellen, een in het postkantoor en een in het veerhuis. De Directeur-generaal Hoofdbestuur Posterijen en Telegrafie is 'van bevoegde zijde gewezen op het gevaar van besmetting' en vaardigt in 1908 voorschriften uit: tweemaal per dag dienen de geluidtrechters te worden uit- of afgeveegd met een sponsje, gedrenkt in een carboloplossing en er worden gratis desinfectieboekjes, 'telefoon-desinfector' geheten, verstrekt, op te hangen mét gebruiksaanwijzing naast het toestel in de cel.

In 1915 heeft Rhenen 33 aansluitingen op het telefoonnet.

DEMOGRAFISCHE ONTWIKKELING

Voor de beantwoording van de vraag wat de relatie is tussen infrastructurele en demografische ontwikkelingen is een tienjaarlijkse tabel opgesteld met de inwonersaantallen tussen 1880 en 1940¹².

De bevolking in Rhenen blijkt tussen 1880 en 1890 met 637 inwoners of 1,42% te zijn toegenomen en de volgende drie decennia zeer gelijkmatig met circa 0,82%. Tussen 1920 en 1930 neemt de bevolking plotseling toe met 1,89%, waarna de groei weer inzakt.

Het lijkt erop dat na het gereedkomen van trein- en tramlijnen in 1886 resp. 1887 het inwonertal incidenteel is toegenomen door de komst van het personeel dat voor het HIJSM-station en het materieeldepot of de remise voor de OSM-tram nodig was. Ook het vijftal overwegwachterswoningen langs de spoorlijn zal betrokken zijn door gezinnen van buiten de gemeente, waarvan de kostwinner elders werkervaring heeft opgedaan. In 1883 was de toename slechts 14 door het geboorteoverschot van '80 terwijl er 66 meer mensen vertrokken dan er zich in Rhenen vestigden. Vanaf 1890 is het geboorteoverschot weer de enige reden van de gestage toename van de bevolking.

Wat de oorzaak is van de plotselinge toename in de jaren

Jaar	Vestiging		Vertrek			
	Mannen	Vrouwen	Totaal	Mannen	Vrouwen	Totaal
1907	148	175	319	169	194	363
1908	179	181	360	167	195	362
1909						
1910	161	199	360	201	201	402
1911						
1912	167	180	347	229	230	459
1913	129	152	281	161	174	335
1914	143	157	300	177	215	392
1915	150	192	342	159	190	349
1916	190	139	329	187	230	417
1917	191	226	417	217	242	459
1918						
1919	197	204	401	222	234	456
1920	168	209	377	200	190	390
1921	182	186	368	168	230	398

twintig van de 20^e eeuw is voorlopig onbekend. Mogen we daarbij denken aan de terugkeer/thuiskomst van gedemobiliseerde militairen na Wereldoorlog I, een hausse aan huwelijken en optimistische toekomstverwachtingen na het sluiten van de 'eeuwigdurende' vrede van Versailles?

Aan de hand van een onvolledig ingevulde 'hulpstaat tot samenstelling der tabellen voor de migratiestatistiek over gevestigden en vertrokkenen uit de gemeente Rhenen over de jaren 1907-1921'¹³ zien we de bevestiging van de toename van de bevolking door het geboorteoverschot alleen. Dat is fors, want in alle jaren in de hulpstaat is het aantal vertrokkenen groter dan het aantal personen dat zich in Rhenen vestigt. Een onderzoek naar waarheen men vertrekt en vanwaar men zich in Rhenen vestigt is niet gedaan.

Emigratie naar Noord-Amerika en andere overzeese gewesten is voor de migratiestatistieken van Rhenen nooit van veel betekenis; dit komt maar zo af en toe voor en er gaan jaren voorbij dat er niemand emigreert.

De verbeterde straat- en waterwegen en de nieuw aangelegde spoor- en tramlijnen dragen niet bij aan een positieve demografische ontwikkeling. De mogelijkheden die de betere infrastructuur biedt leiden ertoe dat men Rhenen verlaat op zoek naar een betere toekomst.

ECONOMISCHE ONTWIKKELINGEN

De eerste economische ontwikkeling vindt plaats als Sandbrink in 1830 zijn steenfabriek opent in de uiterwaard voor de stad Rhenen. (Zie rechts op afbeelding pagina 16). Veel van zijn fabricage zal per boot de Rijn afgevoerd zijn. Hij hoefde alleen maar de zomerkade over te steken om zijn producten aan boord te brengen. 's Winters en in het vroege voorjaar lag zijn steenfabriek als een eilandje in het water.

In de jaren '50 van de 19^e eeuw wordt 'Plantage Willem III' opgericht, een tabaksplantage te Remmerden tussen Rhenen-stad en Elst (U). Voor aan- en afvoer van grondstoffen, zoals de guanomest uit Zuid-Amerika, en producten zal de rijksstraatweg zijn gebruikt, want van een aanlegsteiger aan de Rijn wordt niet gerept.

In 1870 komt hierop een vervolg als Lucas van Wijngaarden en Jan de Graaf hun bedrijf 'De Volharding' in 'loopers en carpetten' op de hoek van de Weverstraat en de Van Deventerstraat, dus midden in de oude stad, oprichten. Van 1898 tot 1934 heeft het bedrijf een dependance in Elst. Van Wijngaarden timmert aan de weg met zijn prijzen op tentoonstellingen in Amsterdam (1884) en Antwerpen (1894), maar van Wijngaarden c.s. nemen hun initiatief al zestien jaar voordat trein en tram in Rhenen stoppen. Hun eerste inzending is daarom in ieder geval vanuit Rhenen niet per spoor verzonden. Dit bedrijf is het oudste nog bestaande bedrijf in Rhenen, nu onder de naam Cunera Vloerbedekking.

In april/mei 1898 verzoekt de firma A.N. Costerus & Co te Wageningen toestemming om een steenfabriek te mogen

Het briefhoofd van de kalkzandsteenfabriek 'Vogelenzang' met de OSM-tram op de voorgrond, begin 20^e eeuw (coll. W.H. Strous, Rhenen)

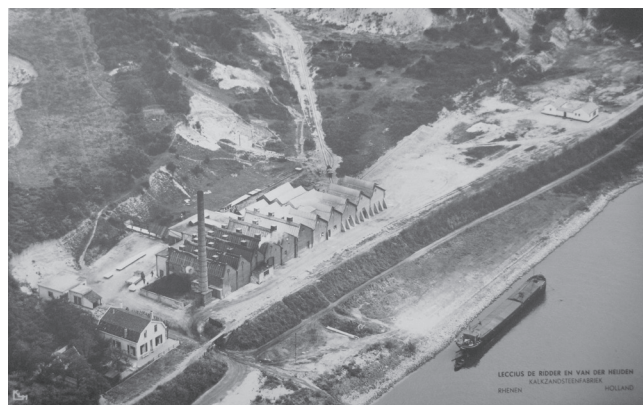
oprichten te Remmerden tussen Rhenen-stad en Elst. De firma Costerus gaat aan de slag met een oven en een stoommachine en is blijkbaar van plan om voor aan- en afvoer van grondstoffen en producten zowel de Rijn als de stoomtram te gebruiken. Het op diepte houden van een vaargeul waarom gevraagd is, heeft te maken met de loswal die de hervormde gemeente Rhenen verpacht aan Costerus en de gemeente Rhenen heeft geen bezwaar tegen het aanleggen van een wissel op de tramlijn van de OSM. Op hulpkaarten van het kadaster is te zien dat er een insteekhaventje is aangelegd.

Nu, in 2012, gebruikt Het Utrechts Landschap de loswal als opstapplaats voor vaarexcursies met 'De Blauwe Bever'. De steenfabriek 'Over-Betuwe' is jaren geleden al gesloten.

Ook Achterberg doet mee aan de mechanisatie van de arbeid, want J. Kerkstra en W. Hellaard plaatsen een stoomketel in hun boterfabriek 'De Eendracht'. Voor de boeren in het dorp wordt begin 20^e eeuw naast de overslagplaats van trein en tram in Rhenen bij de spoorbrug een 'Boerenbond'-opslagplaats aangelegd.

Dit is het begin van een bedrijventerrein ten oosten van de stad waar al twee kalkzandsteenfabrieken zijn gevestigd¹⁴, gevolgd door in 1921 de Houthandel en Timmerfabriek 'De Stoomhamer'¹⁵, in 1922 de Chemische Fabriek 'Rhenus', als

De Kalkzandsteenfabriek van Leccius de Ridder en Van der Heijde, begin 20^e eeuw (foto J.B. Quint, Rhenen)

opvolger van de zuivelfabriek 'Rhenus'¹⁶, en in 1928 de meubelfabriek Koekoek.

Er is inmiddels al enkele jaren een Arbeidsinspectie die onderzoek doet naar ongevallen en ten behoeve van het jaarverslag gegevens vraagt naar de aantallen jongens en meisjes tussen de 12 en 16 jaar die werkzaam zijn in fabrieken en werkplaatsen. Uit statistische gegevens omtrent de naleving van de Arbeidswet over 1903 blijken alle fabrieken en werkplaatsen jongeren aan het werk te hebben. Ambachtslieden en winkeliers zullen leerlingen in de zaak hebben om op te leiden, maar Tapijtfabriek L. van Wijngaarden draait mede op 29 jongens en 2 meisjes, de steenfabrieken van Costerus, Sandbrink en Leccius de Ridder bieden werk aan jeugdigen en ook de sigarenfabrieken hebben jongeren aan het werk. In totaal dragen 101 jongens en 23 meisjes bij aan het gezinsinkomen.

Als begin 20^e eeuw de overheid tracht de regels voor het in dienst hebben van jongeren aan te scherpen, protesteert o.a. de gemeente met het argument dat de gezinnen niet zonder de inkomsten van hun kinderen kunnen rondkomen. In 1907 zijn er 103 jongens en 17 meisjes tussen 12 en 16 jaar werkzaam in met name de sigarenfabrieken (waarvan J.H. de Roder 38 jongens, E. van den Berg 13, C. Hageman 7, Bredius en Schuver & Schutze ieder 5 en Gebrs. van Voorthuisen 8). Tapijtfabriek L. van Wijngaarden en Cravattenfabriek Nopper en Spoorenberg hebben resp. 10 en 8 jongens in dienst. Steenfabriek Costerus in Remmerden heeft 8 jongens én 5 meisjes aan het werk.

In 1908 zijn er 48 fabrieken en werkplaatsen met in totaal 111 jongens en 11 meisjes tussen de 12 en 16 jaar, en 6 vrouwen boven de 16 jaar. L. van Wijngaarden heeft in zijn werkplaats in Elst 11 jongens aan het werk

Begin 20e eeuw wordt druk gediscussieerd over de tijd. Het gaat met name over de tijdsverschillen tussen Nederland en het buitenland, want synchronisatie van de diverse spoorboekjes met die van de Duitse spoorwegen is geboden nu het treinverkeer steeds intensiever wordt.

De 'Nederlandschen Bond van Vereenigingen van den Handeldrijvenden en Industriele Middenstand' dringt er bij de Rhenense gemeenteraad op aan om bij de regering te pleiten voor de invoering van de Midden-Europese tijd.

Voor de eerste keer lezen wij iets over problemen met deze tijdsrekening in maart 1894 als de gemeenteraad bij de Tweede Kamer sterk aandringt om de motie van Beelaerts van Blokland c.s. aan te nemen om de Midden-Europese tijd in te voeren en daarmee een einde te maken aan de dubbele tijdsrekening. Bij wet van juli

1908 wordt echter de Amsterdamse tijd als officiële tijd voor heel Nederland vastgesteld.

Na de Duitse inval in mei 1940 wordt de Midden-Europese tijd ingevoerd.

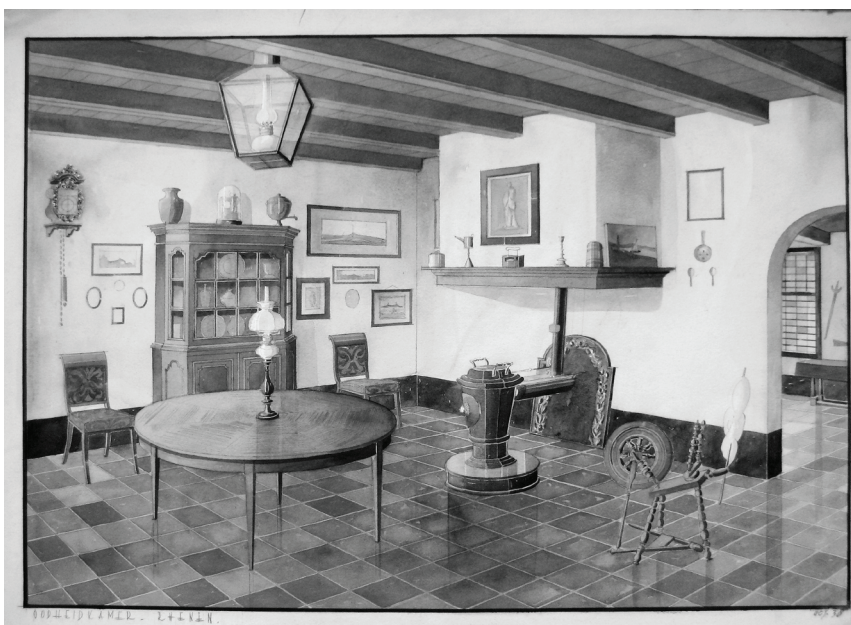
SOCIALE ONTWIKKELINGEN

De eerste aanwijzing dat er in 1901 een Woningwet door de Staten-Generaal is aangenomen, is het verzoek van de Gezondheidscommissie te Zeist, waar Rhenen onder viel, van maart 1903 om onderzoek te doen naar woningen die niet geschikt zijn voor bewoning, voor verbetering vatbaar zijn of die overbevolkt zijn. Gemeenteopzichter D. Hoitink wordt voor medewerking daarvoor voor Rhenen aangewezen. In oktober 1904 wordt een begin gemaakt met de inventarisatie.

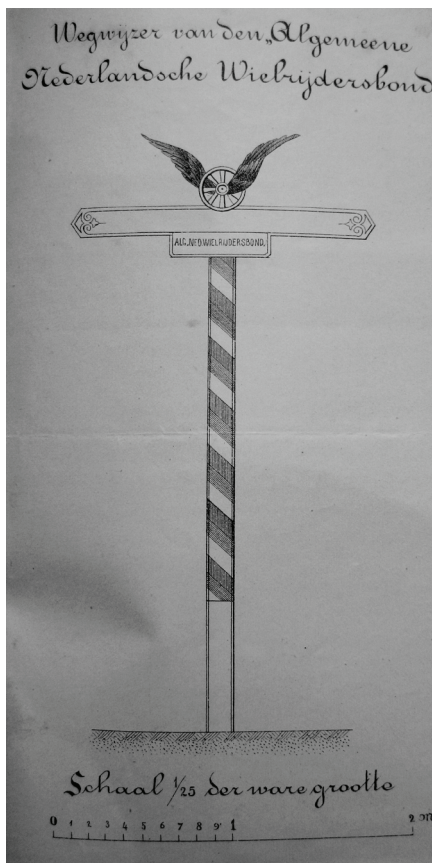
In deze jaren wordt het gemeentebestuur enkele keren gemaand voorschriften op te stellen voor de bouw van woningen. Op 5 september 1905 wordt door de raad een verordening vastgesteld op het aanleggen en onderhouden van wegen en het bouwen en slopen van woningen ter vervanging van de op 16 augustus 1881 vastgestelde verordening, een en ander op grond van de Wet op de volkshuisvesting van 22 juni 1905.

De toestand van de huisvesting van vele Rhenenaren is abominabel slecht, vooral in de stegen ten noorden van de Herenstraat en in de benedenstad in de Visschersstraat, nu Zuidwal. Er is weliswaar geen sprake van kelderwoningen waar men van tijd tot tijd met de voeten in het water staat, daarvoor ligt Rhenen te hoog op de zandgrond, maar de woninkjes zijn overbevolkt en de hygiënische toestand laat te wensen over, zo blijkt uit interviews van de wijkverpleegster en de huisarts.

Vanaf het begin in 1907 heeft de Oudheidkamer Rhenen, nu Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen e.o., verzameld. In 1938 kan de verzameling worden ondergebracht in wat vanaf toen genoemd is museum De Brakken in de Molenstraat (Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen)

Een van de twee wegwijzers van de ANWB 'teneinde de wielrijders voor verdwalen te behoeden'; OAR 1852-1926 inv.nr. 72-140, 14 mei 1901 (coll. W.H. Strous, Rhenen)

sen wordt een woningbouwvereniging opgericht die erin slaagt dat in 1920/1921 begonnen wordt met de aanleg van een 'tuindorp', de nieuwbouwwijk Vreewijk, waarvoor o.a. de Nieuwe Veenendaalseweg, die naar deze nieuwe woonwijk loopt, wordt bestraat.

CULTURELE ONTWIKKELINGEN

Het Zuid-Limburgse Valkenburg kan bogen op de eerste Vereniging voor Vreemdelingenverkeer in Nederland, opgericht in 1885, maar dankzij de medeoprichter van deze eerste VVV, H. Zwaardemaker, die zich vanuit Maastricht in Rhenen vestigt, krijgt onze gemeente tien jaar later, in 1895, ook een VVV onder de naam van, hoe kan het ook anders, 'Cunera'. De eerste bestuurders zijn in maart 1895 de genoemde Zwaardemaker als voorzitter, C.J. Voortman als secretaris en J.J. Post als penningmeester.

Een van de eerste aanwinsten in de verzameling van de Oudheidkamer Rhenen in 1908, een vrouwenmuts uit Achterberg (Museum het Rondeel, Rhenen)

Aan het eind van de 19^e eeuw wordt net buiten de Bergpoort een aantal woningen gebouwd in een wijkje dat bekend wordt als de 'Van de Waalbuurt'. Het is in de jaren '70 van de vorige eeuw gesloopt. De aanleg van dit wijkje is geen gevolg van de verbeterde en nieuwe infrastructuur, maar van de overbevolking in de oude binnenstad.

De toegenomen contacten met de 'buitenwereld' hebben wel verbetering van de volkshuisvesting tot gevolg. Naar voorbeeld van andere plaat-

In de Nieuwe Amersfoortsche Courant van 26 augustus 1896 lezen we dat de vereniging in 1895 vele banken en handwijzers heeft geplaatst aan de oostzijde van de stad; daarmee zullen de Grebbeberg en het zogenaamde Klein-Zwitserland wel bedoeld zijn. In 1896 heeft de westzijde een beurt gekregen. 'Vooral de banken, waarvoor de mooiste plekjes zijn uitgekozen, en ook de sierlijke handwijzers worden door de vele bezoekers van elders ten zeerste gewaardeerd'¹⁹. In het begin van de twintigste eeuw genieten pensionisten van het natuurschoon rondom Rhenen. Na 1932 trekt Ouwehands Dierenpark treinen en bussen vol dagjesmensen.

De VVV-bestuurders zijn dus voortvarend te werk gegaan. Zwaardemaker bedankt in 1896 voor zijn voorzitterschap, waarschijnlijk ten gevolge van zijn gezondheid, want hij overlijdt in Rhenen op 16 oktober 1897 op 59-jarige leeftijd. Er zijn nog andere Rhenenaren die oog hebben voor het stadsschoon. In 1909 verzoekt een aantal notabelen, onder wie Post, Jesse, Waller en De Blocq van Kuffeler, de raad om niet over te gaan tot het kappen van de 'Veensche bomen', omdat daarmee Rhenen 'één zijner schoonste plekjes zou verliezen.' Zelfs de eikenbomen langs de Nude krijgen aandacht als het gemeentebestuur van Wageningen in 1898 aan Rhenen vraagt om ondersteuning bij zijn verzoek aan Waterstaat om de bomen, die door Leccius de Ridder als concessionaris zijn geplant en die gekapt dreigen te worden, aan te kopen. Waterstaat kan dan de helft van de bomen, om en om, kappen en verkopen, waardoor de dicht op elkaar staande bomen meer lucht en licht krijgen en waarmee voorkomen wordt dat 'een der fraaiste wegen in een door landgenoot en vreemdeling welbezocht deel des lands van zijn voornaamste sieraad zal worden beroofd'.

Ook de ANWB laat van zich horen wanneer op 4 mei 1901 voorzitter en secretaris de toestemming vragen van het gemeentebestuur om twee wegwijzers te plaatsen, een boven aan de veerweg en een aan de oostzijde van de stad waar de tramlijn de straatweg verlaat, 'teneinde de wielrijders voor verdwalen te behoeden'.

Al die activiteiten mogen we toeschrijven aan de verbeterde en nieuwe infrastructurele ontwikkelingen, want al die vreemdelingen voor wie banken en wegwijzers worden geplaatst, komen met trein en tram Rhenen binnen; auto's en fietsen zijn nog geen gemeengoed. 's Zomers zijn het de pensionisten die langs de tramlijn in Leersum, Amerongen en Rhenen voor een of twee weken neerstrijken. Daarnaast zijn er die voor korte of langere tijd komen. Een paar van de bekendste zijn de schrijver Nescio en de schilders Hart Nibbrig en Zandleven. De schilder Hart Nibbrig schildert de veerpont met alledaagse figuren in 1908. Zandleven schildert in de omgeving van Rhenen.

Nescio²⁰ schrijft in 1912/1913 in *Titaantjes* over zijn bezoek aan Rhenen in circa 1904: 'En mijn laatste twee rijksdaalders wilde ik verteren in de stad die in mijn afwezigheid een korte poos de hoofdstad der wereld was geweest.' Hij schrijft dit

nadat hij met zijn vriend op een hete zondag in mei met de sneltrein vanaf Amersfoort naar Kesteren is gereisd en terug is gewandeld naar Rhenen om via de gierpont in de uiterwaard onder de brug op zijn rug liggend te genieten van de zon en het mooie uitzicht op de rode daken van het stadje. Later vervolgt hij zijn verhaal met: 'In Rhenen stond ik in de schemering op de brug over den spoorweg en keek naar 'Noorden'. Vindt hij dit een toeristische trekpleister?

Later, in de late jaren '20 van de twintigste eeuw, neemt de autobus het personenvervoer grotendeels over. De tram houdt het nog een aantal jaren vol, maar in 1948 valt het doek voor dit soort vervoer.

SAMENVATTING

Aan het begin van de onderzoeksperiode is Rhenen een kleine, ommuurde stad met stadspoorten die bediend worden door 'poortiers'. Halverwege de periode is Rhenen een open stad en zijn 'poortiers' en bijbehorende poort- en barrièregebieden geschiedenis geworden. Aan het einde van de onderzoeksperiode krabbelt men op uit een economische crisis en dreigt er na 25 jaar weer een wereldoorlog.

Maar wat is het antwoord op de vraag 'Wat is de relatie tussen de infrastructurele veranderingen en de ontwikkeling van Rhenen in economisch, sociaal, demografisch, ruimtelijk en cultureel opzicht tussen 1815 en 1940?'

Wat de economische ontwikkelingen betreft zijn er voldoende initiatieven, maar of dat ten gevolge van de aanleg van trein en tram was kan betwijfeld worden. Pas als de 20e eeuw is aangebroken komen er grotere fabrieken en werkplaatsen, circa 15 jaar en later nadat spoor- en tramlijn in bedrijf zijn.

Rommès stelt in zijn samenvatting van zijn artikel over 'Rhenen in cijfers, 1795-1930' dat het Rhenen onder andere ontbrak aan goede infrastructuur voor grootschalige industrie²¹. Maar er zijn vanaf 1886/1887 trein- en tramverbindingen voor passagiers- en goederenvervoer en al eeuwenlang ligt de stad aan een grote verkeersweg en aan een rivier van Zwitserland tot de Noordzee. Noord, zuid, oost, west, van alle kanten is Rhenen vanaf 1886/1887 uitstekend te bereiken.

Het heeft Rhenen aan iets anders ontbroken: gebrek aan ondernemerszin van plaatselijke inwoners. Gebrek aan gemeentelijke initiatieven en doorzettingsvermogen om de plaatselijke belangen onder de aandacht te brengen van de landelijke politiek.

De algemene indruk na dit onderzoek is dat Rhenen vooral kansen heeft laten liggen met de vele mogelijkheden die de Rijn bood. Er zijn twee mogelijkheden geweest om een haven aan te leggen. De eerste keer kwam het initiatief vanuit de eigen plaatselijke ondernemers, maar het gemeentebestuur wees de goedgefundeerde plannen af omdat gevreesd werd dat uitvoering zou leiden tot een lastenverzwaring voor de burgers. De tweede keer toonde het bestuur wel zelf initiatief, maar zette niet door toen de minister geen belangstelling toonde.

De oude en de nieuwe infrastructuur zijn niet van betekenis geweest voor de sociale ontwikkelingen. Toezicht op kinderarbeid, aanleg van gas, water en licht, volkshuisvesting en volksgezondheid zijn ontwikkelingen die van bovenaf zijn opgelegd of ingevoerd, of aangelegd op particulier initiatief, en zouden ook zonder trein en tram zijn uitgevoerd.

Waar wel duidelijk een verband is met de infrastructuur is bij de culturele ontwikkelingen. Trein en tram brengen, meer dan voorheen met de postwagen, vreemdelingen naar Rhenen. Schrijvers, schilders, toeristen, dagjesmensen en pensiongasten komen op een makkelijke, goedkope manier in groten getale naar Rhenen. Rhenense inwoners als Voortman in 1890 en Van Nas in 1906 beschrijven wandelingen in en om Rhenen, waardoor vreemdelingen zich vooraf kunnen voorbereiden op hun bezoek aan de gemeente. Vooral de OSM-trams zijn voor de toeristen belangrijk; in de zomermaanden telt men tweemaal zoveel passagiers als in de wintermaanden. Later, vooral in de jaren '30, neemt de autobus dit vervoer over.

NOTEN

1. Veel van de gegevens zijn gebaseerd op de inv.nrs 45-80 uit Oud Archief Rhenen (OAR) 1852-1926 Brieven en andere ingekomen stukken
2. Strous, W.H., 'Rhenen tussen 1815 en 1940, I. De periode tot 1885', in: *Oud Rhenen*, jrg 31, no. 1, p. 17-28
3. KB 18 juni 1879 nr. 20 en KB 23 september 1879 nr. 2
4. Strous, W.H., 'Het Spoorgat te Rhenen', in: *Oud Rhenen*, jrg 20, 2001-3, p. 23-35. Deys, H.P., *De brug over de Rijn bij Rhenen*, Rhenen 2007
5. Zie ook Deys, H.P., 'Rhenen en de tram', in: *Oud Rhenen*, jrg 1, 1981-1, z.p.
6. De Jong, A.J., 'Oude wegen naar het veer bij Rhenen', in: *Oud Rhenen*, jrg 4, 1985-3, p. 10-16
7. Udo, A.A., 'De Udo's aan het veer te Rhenen, 1862-1925', in: *Oud Rhenen*, jrg 18, 1999-1, p.5-17
8. Als 2, p. 25
9. Contactgroep Automobiel- en Motorrijwielhistorie, www.conam.info.nl
10. Horst, G. van der, 'Oude auto's in het Rhenen van vroeger', in: *Oud Rhenen*, jrg 1, 1981-1, z.p.
11. Laar, B.W. van, 'Het uitbreidingsplan van K.C. van Nes uit 1926. Rondwegen, stadsherstel en nieuwe wijken', in: *Geschiedenis van Rhenen*, Utrecht 2008, p. 390-399
12. Met dank aan het LEU die deze gegevens heeft ontleend aan de Provincieverslagen.
13. OAR 1852-1926, inv.nr. 168
14. Deys, H.P., 'Kalkzandsteenfabriek 'Vogelzang' 1914-2001', in: *Oud Rhenen*, jrg. 21, 2002-1, p. 1-82
15. Deys, H.P., 'De Houthandel en Timmerfabriek 'De Stoomhamer'', in: *Oud Rhenen*, jrg. 30, 2011-1, p. 19-35
16. De Jong, A.J., 'De Geschiedenis van de zeepfabriek 'Rhenus'', in: *Oud Rhenen*, jrg. 14, 1995-2, p. 57-96
17. OAR 1852-1926, inv.nr. 79, 1908
18. *Rhenen zoals wij dat kenden*, Rhenen 2011, p. 12-16, 113-115
19. Mededeling J.H. Blankestijn, Rhenen
20. Strous, W.H., 'Nescio in Rhenen', in: *Oud Rhenen*, jrg. 12, 1993-2, p.4-101
21. Rommès, Ronald, 'Rhenen in cijfers, 1795-1930', in: *Geschiedenis van Rhenen*, Utrecht 2008, p. 332-341

Jaarverslag 2012 Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen e.o.

BEZOEK KONINKLIJKE FAMILIE OP MAANDAG

30 APRIL 2012 EN ALLES DAAR OMHEEN

Op 31 januari werd in de hal van het gemeentehuis de tentoonstelling 'Oranje in Rhenen' geopend, waaraan de vereniging in de personen van Leo Schoonhoven met foto's en Piet Hovestad met films had meegewerkt. Van de foto's en films werd een dvd gemaakt, waarvan het eerste exemplaar op donderdag 26 april door de voorzitter aan burgemeester Van Oostrum werd aangeboden.

Op donderdag 19 april organiseerde de vereniging als opmaat voor Koninginnedagen een bijeenkomst in de Cunerakerk, waarvoor alle inwoners van de gemeente - Rhenen-Elst-Achterberg - waren uitgenodigd. Aan het begin van de avond werd het eerste exemplaar van het extra nummer van ons tijdschrift *Oud Rhenen*, getiteld 'Oranje bezoekt Rhenen' aangeboden aan burgemeester Van Oostrum. Eén exemplaar werd toegestuurd aan Hare Majesteit Koningin Beatrix.

Het bevat foto's van alle koninklijke bezoeken aan Rhenen van de afgelopen eeuw. De Stichting Gebroken Lente, de Stichting De Boom Leusden, de Stichting Het voormalig Gast- en Weeshuis Rhenen en Ouwehands Dierenpark maakten het financieel mogelijk om het tijdschrift 'Oranje bezoekt Rhenen' huis-aan-huis te verspreiden in de gemeente.

Henk Deys lichtte na deze presentatie het familieverband toe van de Oranjes met 'onze' Frederik V van de Palts, kleinzoon van Willem van Oranje, en vertelde welke bezoekers het koninklijke asielzoekersechtpaar in de zeventiende eeuw in hun paleis in Rhenen ontving.

Met dank aan Toneelvereniging De Hucht werden de aanwezigen aan het begin van het tweede gedeelte van de avond

Aanbieding eerste exemplaar 'Oranje bezoekt Rhenen' door onze voorzitter aan de burgemeester. (foto Willy Hoorn, Rhenen)

Frederik V van de Palts en Elisabeth Stuart bij hun binnenkomst in de Cunerakerk (foto Willy Hoorn, Rhenen)

verrast met de binnenkomst van Frederik en zijn echtgenote Elisabeth Stuart, dochter van Jacobus I van Engeland.

Na een aantal besprekingen op het gemeentehuis met de coördinator van het bezoek van de koninklijke familie, bleek op 9 februari dat er voor de historische vereniging geen activiteit te organiseren zou zijn. NOS en Hof waren van mening dat wat de HVOR wilde presenteren - 'Een virtuele wandeling door het koningshuis' in aanwezigheid van Frederik van de Palts en Elisabeth Stuart, verre familie van het koninklijk huis - niet spectaculair genoeg zou zijn om uit te zenden op tv.

De vereniging besloot om, na het vertrek van de koninklijke familie, aanwezig te zijn op de Oranjemarkt zoals we dat al jaren gewend zijn. De werkgroep Virtueel Rhenen presenteerde aan de bezoekers van de markt 'Een virtuele wandeling door het koningshuis te Rhenen', in aanwezigheid van Frederik en Elisabeth. Ook onze Digitale Beeldbank Rhenen was aanwezig in onze dubbele kraam voor de Commanderij. Het aantal bezoekers in de binnenstad van Rhenen viel echter tegen.

LEZINGEN

- Op dinsdag 17 januari was dr. Annemarijke Willemsen, conservator Middeleeuwen van het Rijksmuseum van Oudheden, te gast om over de opgraving in 1951 van het Frankisch-Merovingisch Grafveld op de Donderberg te spreken als uitvloeisel van de Maand van de Geschiedenis 2011 en mede als toelichting op de tentoonstelling in het Rondeel, getiteld 'Eeuwige rust op de Donderberg'. Er bleek bijzonder veel belangstelling te zijn: circa 130 personen waren aanwezig.
- Op woensdag 22 februari hield ons Elsterse lid Toon Blokland een lezing over zijn onderzoek naar de geschiedenis van '(De) Eikelkamp' te Elst voor een gezelschap van 85 personen.

Een ferme handdruk van voorzitter Willem van Ommeren voor scheidend penningmeester Lidy Bultje (foto Leo Schoonhoven, Rhenen)

- Op donderdag 22 maart was de heer Vincent van Poortvliet uit Ede uitgenodigd voor zijn lezing over 'De schoolplaten van Isings'. Het werd voor een gezelschap van 73 personen een college vaderlandse geschiedenis aan de hand van de welbekende platen die vroeger in iedere school aan de wand hingen.

Voorafaan deze laatste lezing vond de jaarlijkse Algemene Ledenvergadering plaats voor 24 belangstellende leden. Er werd afscheid genomen van mevrouw L.E.G. Bultje-van Dillen na haar bestuurslidmaatschap van twaalf jaar, waarvan de laatste zes jaar als penningmeester, en van de heer H. Dekker. Zes nieuwe bestuursleden werden voorgesteld: de heer J. Klootsema als penningmeester, mevrouw A. Pilkes-van Delft voor de ledenadministratie en de heren G.H. van Nieuwenhuizen, N.G. van den Oosterkamp (Werkgroep Elst & Remmerden), A.P. de Ridder (Werkgroep Achterberg) en C. Waiboer.

Ter gelegenheid van het Jaar van de Buitenplaats 2012 organiseerde de vereniging in het najaar lezingen over de drie landgoederen in de gemeente Rhenen.

- Op donderdag 20 september hield erevoorzitter Henk Deys voor circa 65 geïnteresseerden een lezing over '100 Jaar Remmerstein, 1912-2012'.

Ter gelegenheid van het jubileum van het landhuis was het septembernummer van ons tijdschrift *Oud Rhenen* met vier artikelen geheel gewijd aan huis en landgoed. De heer M.P. Evelein schreef over de architectuur van het huis, mevrouw S.E.E. von Geldern-barones Bentinck over het bos, mevrouw C. Oldenburger over de tuin en de heer H.P. Deys over de geschiedenis. De eerste twee nummers van dit themablade werden op Open Monumentendag, zaterdag 8 september, aan de families Evelein en Von Geldern uitgereikt.

- Op maandag 22 oktober was er op landgoed 'Prattenburg' in het koetshuis een lezing over kasteel en landgoed door de eigenaar jhr. L.H.J.M. Van Asch van Wijck. Na afloop

werd door de heer en mevrouw Van Asch van Wijck aan de aanwezigen een drankje aangeboden. Helaas konden door de beperkte ruimte slechts 50 leden worden toegelaten. Bij voldoende belangstelling zou in januari 2013 een herhaling plaatsvinden, maar door omstandigheden wordt dit tot nader bericht uitgesteld.

- Op dinsdag 20 november hield ons bestuurslid Gerrit van Nieuwenhuizen voor circa 110 aanwezigen een lezing over het landgoed 'De Tangh', waarnaar hij onderzoek had gedaan.

TIJDSCRIFT OUD RHENEN

Voor de redactie was het een druk jaar. Zij liet, zoals al jaren gebruikelijk, driemaal ons tijdschrift *Oud Rhenen* verschijnen, waarvan het septembernummer een themanummer was over landgoed Remmerstein. Daarnaast verscheen in april het zogenoemde 'Oranjenummer'.

De redactie liet zich bijstaan door ons verenigingslid Michel Backus met zijn bureau 'Idee en Ontwerp'. Ook is de redactie veel dank verschuldigd aan Folkert Schuurman uit Dodewaard voor zijn deskundige adviezen en hulp.

ACTIVITEITEN

Zaterdag 9 juni vond de jaarlijkse Cuneradag plaats. Henk Gieszen, zoals gewoonlijk, richtte de kraam in en met anderen werden belangstellenden geïnformeerd over het werk van de vereniging.

Op donderdag 14 juni 2012 bood de vereniging namens de werkgroep Virtueel Rhenen 'Een wandeling door het koningshuis te Rhenen' aan, aan gemeentemuseum Het Rondeel. Hoewel de officiële ingebruikstelling plaatsvond op 16 november 2011 was het project toen nog niet klaar. Er moest nog een kamer worden ingericht en een autopilot worden geïnstalleerd voordat het project kon worden overgedragen. Na een paar maanden proefdraaien in het museum en het zoeken naar een geschikte datum kon dat in juni dan eindelijk plaatsvinden. De vereniging hoopt dat deze virtuele wandeling ertoe kan bijdragen dat meer bezoekers het museum zullen bezoeken.

Zaterdag 8 september 2012 was het Open Monumentendag met het thema 'Groen van Toen'. De vereniging was in de stad present met de gebruikelijke kraam, bemand door Henk Gieszen, en in De Commanderie met als sprekers ons bestuurslid Jan Maarten Doorman over 'Oude bomen en lanen in Rhenen' en ons verenigingslid Carla Oldenburger over 'Historische tuinen in Nederland' (en soms daarbuiten), en betrok daar bij zeer veel buitenplaatsen in de naaste omgeving van Rhenen. Een vrije vertaling van 'Groen van Toen' dus door beide sprekers.

DIGITALE BEELDBANK RHENEN

De beeldbankgroep bestaat uit vier personen (Cor Crum, Johan Sanders, Leo Schoonhoven en Gerrit van Nieuwenhuizen) van wie de eerste drie scannen en de laat-

ste de foto's beschrijft. Riet Terlouw komt bijna wekelijks de foto's van haar vader Piet Terlouw scannen en beschrijven en Johan Smit wekelijks het archief van zijn begrafenisonderneming. Er zijn nu circa 15.000 foto's gescand.

Al ruim een jaar is ook een filmgroep van vier personen bezig oude films van Rhenen over te zetten op nieuwe informatiedragers.

Piet Hovestad is de coördinator van het geheel terwijl, Gerrit van Nieuwenhuizen het contact onderhoudt vanuit het bestuur.

DINSDAGOCHTEND-‘SOOS’

De bijeenkomsten die een aantal jaren geleden op de dinsdagochtend in de Kembo-zaal in de Commanderij werden gestart als onderdeel van het opzetten van de Digitale Beeldbank Rhenen, zijn uitgegroeid tot een ‘soos’ voor een 25- tot 30-tal oudere leden.

Het was de bedoeling om met een aantal oudere Rhenenaren gedigitaliseerde foto's van gegevens te voorzien, de zogenaamde meta-data. De bijeenkomsten voorzien echter in een grotere behoefte aan uitwisseling van herinneringen aan oude tijden in Rhenen en omgeving. Regelmatig treden uit de gelederen sprekers op met voor de aanwezige leden aansprekende onderwerpen.

De Kembo-zaal is langzaam te klein geworden voor het aantal aanwezigen zodat nu wordt onderzocht of er mogelijkheden zijn voor uitbreiding van de zaal of om anders uit te kijken naar een andere locatie.

De druk bezochte soos in Kembozaal van de Commanderij op de dinsdagmorgen (foto Ben van Laar)

BIBLIOTHEEK

De dames Ans Pilkes en Meintje Peters zijn op dinsdagmiddag in De Commanderij aanwezig om de gezamenlijke omvangrijke bibliotheek van museum Het Rondeel en Historische Vereniging te catalogiseren en toegankelijk te maken voor bezoekers.

DE WERKGROEP ARCHEOLOGIE RHENEN (WAR)

De door overlijdens en verhuizingen sterk uitgedunde werkgroep kreeg in 2012 versterking van een tweetal leden, terwijl er voor het geval er zwaar buitenwerk gedaan moet worden, een beroep gedaan kan worden op nog eens twee enthousiaste amateurarcheologen. Daarmee telt de groep nu weer vijf à zeven leden die op de donderdagmorgen in De Commanderij samenkomen.

Zie voor hun activiteiten het apart opgenomen WAR-jaarverslag 2012.

WERKGROEP ELST & REMMERDEN

In Elst bleef de Werkgroep attent op de ontwikkelingen rond de voormalige steenfabriek en met name wat er met

Bij extreem lage waterstand geeft de Rijn haar geheimen prijs. Hier is het wel duidelijk waar het onderdeel op de voorgrond bij hoorde (foto Ben van Laar)

de schoorsteen zou gebeuren. In samenwerking met Het Utrechts Landschap werd in juli een actie gestart om een financieel draagvlak te creëren bij de Elsterse bevolking in de verwachting dat daardoor fondsen bereid zouden zijn om financieel bij te dragen. De actie heeft helaas weinig opgebracht. Medio december vond het laatste gesprek van dit jaar plaats met Het Utrechts Landschap en Rijkswaterstaat. Het lijkt erop dat van de schoorsteen 30 meter blijft staan als herinnering aan de verdwenen industriële activiteit in het dorp waarmee vele inwoners hun brood verdienen.

Even was er opwinding toen er medio februari bij het extreme laagwater in de Rijn, ten oosten van het Ingense veer aan de Elsterse kant, iets gevonden werd waarvan in eerste instantie werd gedacht aan een onderdeel van een vliegtuig uit WO II. Waarschijnlijk was het echter slechts een onderdeel van een bak. De Werkgroep probeert tweemaal per jaar een lezing te houden gericht op de inwoners van Elst en Remmerden in MFC Het Bestegoed. Dit jaar is het slechts eenmaal gelukt, maar die was dan ook zeer geslaagd. Ons lid Toon Blokland hield voor circa 80 personen een lezing over het bestaan van ‘(De) Eikelkamp’, van militair complex in 1939 tot Stayokay in 2011.

WERKGROEP ACHTERBERG

De Werkgroep Achterberg meldde, in overleg met de eigenaresse mevrouw Marlies E. Brucher, de woonboerderij aan de Hogesteeg 27 te Achterberg aan voor de 'Boerderij van het jaar 2012'-nominatie van de provincie Utrecht. Bij de prijsuitreiking op 31 mei 2012 op het Landschap Erfgoed Utrecht in De Bilt bleek dat het dit jaar zou gaan om boerderijen op landgoederen, in verband met het jaar van de Buitenplaats 2012. 'Onze' boerderij viel daarom bij voorbaat al buiten de prijs.

MAAND VAN DE GESCHIEDENIS

In februari 2012 startte de vereniging met het overleg over de invulling van de Maand van de Geschiedenis 2012, met als thema 'Arm en Rijk'. Na een moeizame start werd uiteindelijk gekozen voor een speurtocht op het landgoed Remmerstein en een speurtocht in de binnenstad van Rhenen.

Voor Remmerstein werd, met dank aan de eigenaren/bewoners, de heer en mevrouw Evelein – barones Bentinck, samenwerking gezocht met de tuinman van Remmerstein, Michiel Almekinders, IVN-Veenendaal/Rhenen en de WAR van onze vereniging. E.e.a. resulteerde in een speurtocht met vragen in een boekje over het landgoed, met een beschrijving van de geschiedenis van huis, tuin en bos. De scholen Willem Teellinck te Achterberg, Eben Haëzer en Bantuin te Rhenen en Woudmees te Elst kwamen in de eerste twee weken van oktober met in totaal 175 leerlingen van de groepen 6 en 7 daaraan meedoen.

De speurtocht in de binnenstad van Rhenen sloot met het thema 'Arm en Rijk' goed aan bij het Dickensjaar. Op vrijdagavond 5 oktober kon er aan hand van een routeboekje met interessante gegevens over straatnamen gewandeld worden vanuit de bibliotheek aan de Bantuinweg via een zestal gidsen van het Cuneragilde op verschillende plaatsen in de stad.

De speurtocht liep door straten en wegen die verwezen naar rijke en arme mensen die vroeger in Rhenen woonden, zoals de Mensostraat en de Visschersstraat. De vertellers/voorlezers lazen voor uit het boek *Oliver Twist* van Charles Dickens.

De deelname viel zwaar tegen; een volgende keer moet er veel aandacht zijn voor de publiciteit.

'GELOVEN IN RHENEN'

Op woensdagmiddag 31 oktober vond in de Cunerakerk de presentatie plaats van de publicatie 'Geloven in Rhenen' van Piet Onink en Henk Deys. Niet toevallig was als locatie de Cunerakerk gekozen, de kerk van waaruit na de Reformatie in Rhenen in 1581 de huidige achttien verschillende geloofsgemeenschappen zijn ontstaan. Ook de dag, Hervormingsdag, de dag waarop Luther in 1517 zijn 95 stellingen spijkerde aan de kerkdeur van de slotkapel in Wittenberg in Duitsland, was de aangegeven dag voor deze presentatie.

Piet Onink loopt de rijen af om vertegenwoordigers van de kerken een presentie-exemplaar aan te bieden (foto Leo Schoonhoven, Rhenen)

Door Henk Deys werd de totstandkoming van het boek toegelicht, waarna Piet Onink de aanwezige vertegenwoordigers van de geloofsgemeenschappen een exemplaar aanbood.

Predikant ds. M. Snaterse uit Houten gaf een luchtig sfeerbeeld van 'Geloven in Rhenen' uit de tijd dat hij predikant te Rhenen was, van 1996 tot 2010. Als bijzondere gasten kon een zevental bewoners van De Tollekamp worden begroet, die graag nog eens de Cunerakerk wilden bezoeken. Uitgegeven door de Stichting Publicaties Oud Rhenen was de presentatie een gezamenlijke activiteit met de vereniging.

VERTEGENWOORDIGINGEN

De vereniging was vertegenwoordigd in Stichting De Beiaard Cuneratoren, Stichting Cuneragilde Rhenen, Stichting Vrienden van Het Rondeel, Stichting Publicaties Oud Rhenen, Monumentencommissie, Begeleidingscommissie museum Het Rondeel, Stuurgroep Ontwikkeling Museumkwartier, Commissie Open Monumentendag Rhenen en Cultuurplatform Rhenen, en was initiatiefnemer bij de invulling van de Maand van de Geschiedenis.

Het bestuur kijkt met tevredenheid terug op alle activiteiten van het afgelopen jaar en bedankt de vele vrijwilligers die daaraan hebben meegeholpen. Zonder hen zou het jaarverslag er een stuk soberder hebben uitgezien.

Vol vertrouwen in de toekomst gaat de vereniging daarom het nieuwe jaar in.

*Rhenen, 31 december 2012
Willem H. Strous, secretaris*

Jaarverslag 2012 Werkgroep Archeologie Rhenen (WAR)

HERSTART

De oproep in ons verenigingsorgaan Oud Rhenen van 2011 is niet voor niets geweest. De WAR (Werkgroep Archeologie Rhenen), die destijds een aanzienlijk ledenverlies leed vanwege overlijden van oudere leden en wegtrekken wegens werk of studie van jongeren, maakt sedertdien weer een moedgevende groei door.

Als vanouds komen wij wekelijks bijeen op de donderdagmorgen, uiteraard in ons verenigingsgebouw De Commanderie. Met vernieuwd elan worden oude taken afgemaakt en nieuwe werkzaamheden aangevat. Al geruime tijd zijn wij bezig met het digitaliseren van ons totale bestand.

Met de gemeente zijn nieuwe contacten gelegd die volledig verschillen met de tijd van voor de nieuwe wetgeving op het terrein van de archeologie, de zogeheten Wet van Malta. Alleen met de gemeentelijke adviseur op oudheidkundig gebied, de archeoloog Peter de Boer, is ondanks pogingen van onze vereniging het contact tot nu toe uitgebleven. Hopelijk vindt dit binnen afzienbare tijd plaats.

Op de donderdagmorgen die wij niet in de Commanderie aanwezig zijn, gaat de WAR vaak op excursie naar een tentoonstelling op historisch of archeologisch terrein.

HET STATION VAN KESTEREN

Op 1 maart 2012 werd een bezoek gebracht aan het oude station van Kesteren, nu het verenigingsgebouw van de Historische Kring Kesteren en Omstreken. De heer Kobus van Ingen leidde ons rond en als amateurarcheoloog legde hij uiteraard de nadruk op de vele archeologica in het depot van de H. K. K. en O.

GRAFHEUVELS

Eveneens in maart werd de Plantage Willem III bezocht om de nieuwe WAR-leden bekend te maken met de daar liggende grafheuvels. Trouwens, ook voor de oudere amateurarcheologen viel er veel nieuws te ontdekken, want terwijl enkele jaren terug de eeuwenoude tumuli in het bos lagen, waren er nu zoveel bomen gekapt dat de locatie van de grafheuvels veel meer aan de ligging van enkele duizenden jaren terug, namelijk vrij in het open veld, deed denken.

DE LIBURNA

In april ging de reis naar Millingen. Daar werd op de werf Bodewes een wel heel uitzonderlijk schip gebouwd.

Ook in de Romeinse tijd was de Rijn als scheepvaartweg in gebruik. De logge Romeinse vrachtschepen zakten in groten getale de Rijn af richting zee. De Romeinen controleerden met veel snellere vaartuigen, echte patrouilleboten, de scheepvaart op de rivier. Het huidige Mainz was een belangrijke militaire haven en geruime tijd terug werd daar een aantal Romeinse scheepswrakken opgegraven.

De firma Bodewes kreeg de kans om zo'n snelle liburna naar het voorbeeld van het eeuwenoude wrak na te bouwen en in 2012 kon men het resultaat aanschouwen.

CELTIC FIELDS

Alweer enkele tientallen jaren terug is op het Wekeromse Zand ten oosten van Ede een groot celtic field door een samenwerkingsverband van Het Gelders Landschap en de toenmalige Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) zichtbaar gemaakt. In de afgelopen periode heeft men dit akkerlandschap uit de IJzertijd (grootveel 500 jaar v. C.) nog verder verfraaid met een ijzertijdboerderij, een voorraadschuurtje (spieker) en een uitzichttoren. Ook voor minder bevlogen geïnteresseerden in de archeologie is dit een prachtig excursiedoel.

HARSELO

Op de plek waar in het Binnenveld het kasteel Harselo de wijde omgeving bewaakte, staat nu een boerderij. Enkele jaren terug hielp de WAR bij het aantonen van de exacte plaats van het voormalige kasteel. De huidige werkgroep bezocht de oude boerderij en zag inderdaad in de zijmuur de oorspronkelijke kasteelpoort.

EEN ROMEINS-BATAAFSE TEMPEL

Op 20 september werd Elst in de Betuwe bezocht. Op afspraak stond bij de voornaamste kerk van Elst een gids klaar om onze groep door de onderaardse gewelven van de kerk te leiden, teneinde ons de resten van een Romeins-Bataafse tempel te tonen. Zeer merkwaardig hoe veel van deze tempel bewaard was gebleven.

ARCHEOLOGISCHE CONTACTDAG

Op 13 oktober vond tot grote verbazing van de WAR de jaarlijkse, inmiddels 17^e, contactdag voor de vele amateurarcheologen in de provincie Utrecht toch weer plaats. Wederom, omdat de assistent van de provinciaal archeoloog, de heer Ton van Rooijen, die deze bijeenkomst sedert jaar en dag organiseerde, naar wij wisten zwaar ziek was. De tweede zaterdag in oktober werd echter door enkele medewerkers van Ton op een geslaagde wijze overgenomen en zelfs brachten Ton en zijn vrouw een kort bezoek aan deze dag, die dit jaar in Oudewater plaatsvond. Misschien leuk om te memoreren dat de eerste van deze reeks van 17 contactdagen ooit met de toenmalige WAR in Rhenen werd georganiseerd.

OVERLIJDEN TON VAN ROOIJEN

Hoe ziek Ton in Oudewater toen al was bleek vrij kort daarna. Op 7 december overleed hij en uit de enorme drukte in het crematorium te Utrecht bleek wat een belangrijke rol deze zeer gewaardeerde archeoloog en uitzonderlijk aimabele figuur tientallen jaren in de provinciale Utrechtse archeologie had gespeeld.

Een zware slag, een groot verlies voor de amateurarcheologie in onze provincie.

Rhenen, 15 december 2012

Ton van Drunen

Ut Laorend vrogger

G.A. van Rooijen

Aan het 'Laareind', landstreek in het overkwartier van de provincie Utrecht, kanton en gemeente Rhenen, ontleent het huis 'Laar', thans 'Levendaal', zijn naam. Omstreeks 1800 was het agrarische gebeuren in Nederland nog heel omvangrijk. Dat gold ook voor de provincie Utrecht. Iets meer dan een derde van de beroepsbevolking werkte in de landbouw. Het grondgebied van de provincie Utrecht kent een rijk agrarisch verleden, met daarbij behorende een rijke verscheidenheid aan historische boerderijen. De provincie werd gekenmerkt door twee landschappelijk sterk verschillende gebieden: het westelijk veenweide gebied en de Utrechtse Heuvelrug in het oosten. Vooral op het relatief geïsoleerde platteland van Oost-Utrecht leefden de mensen hoofdzakelijk van voedsel dat in eigen dorp werd geproduceerd. Het gemengde bedrijf op de Utrechtse Heuvelrug was voor een groot deel op de akkerbouw aangewezen. Het gebruikelijke landbouwstelsel was in Rhenen rond 1800 een afwisseling van winterrogge met boekweit. De boekweit diende voor grutten, pap en varkensvoer, maar was ook nuttig omdat dit gewas weinig van de grond vergde en schrale grond de gelegenheid gaf zich te herstellen. Vooral de hoger gelegen zandgronden waren zo arm dat na een jaar rogge twee jaar boekweit moest volgen.

De boerderij 'Nieuw-Levendaal' van Bernt' en Heleentje lag op een steenworp afstand van de Bovenweg. Vanuit de Dijk was het de derde boerderij na de hoeve 'Het Haverland' midden op het Laareind, achter linden en iepen, met de achterkant naar de weg zoals zoveel Saksische boerenhuizen. Saksisch is een oude benaming, maar in het spraakgebruik schier onuitroeibaar. De benaming Saksische boerderij werd gegeven omdat men een verband veronderstelde tussen de volksstam van de Saksen en de ontwikkeling van het boerderijtype. Onderzoek toonde echter aan dat dit niet klopte en dat er tussen de ontwikkeling van de boerderij (in de vroege

middeleeuwen en eerder) vele honderden jaren verschil zaten.

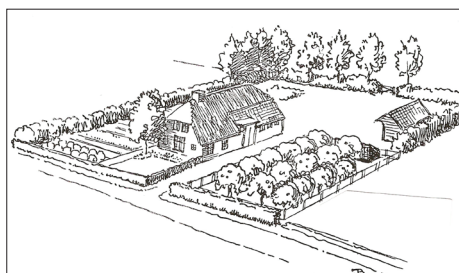
Ondanks de verschillen in landbouwkundige en economische situatie, behoorden alle boerderijen in Utrecht tot de hallehuisgroep. Deze in de middeleeuwen ontstane boerderijvorm had als hoofdkenmerk dat woon-, stal-, werk- en tasruimte onder één dak waren gecombineerd. Later ontwikkelden zich door agrarische specialisatie verschillende varianten. De oudste boerderijen waren gemaakt van materialen uit de directe omgeving zoals leem, hout en heide. Baksteen werd vanaf de vijftiende eeuw bij boerderijen toegepast, het eerst langs de rivieren waar klei voor baksteen werd gevonden en in veldovens werd gebakken. Dat de boerderij een dynamisch, zich voortdurend ontwikkelend bedrijfsgebouw plus woning was, is nog niet zo lang een geaccepteerd feit. Nog niet zo lang geleden zag men een boerderij als een statisch product. De eerste onderzoekers, waarvan de Utrechtse hoogleraar Johan Hendrik Gallée (1847-1908) de belangrijkste vertegenwoordiger was, spraken van Friese, Saksische, Frankische en Romeinse boerderijen. Latere onderzoekers hanteerden vijf zogenaamde huisgroepen, waarvan het hallehuis het meest verbreide type was. Terug naar het Laareind. Prachtig verscholen lag het hallehuis daar aan de voet van de Laarsenberg. De hoge bomen verhieven hun kruinen ten hemel. Die bomen braken de felheid van de stormen en dienden als afleiders van het hemelvuur als schutgeesten van het huis.

Terug naar het verre verleden. Ook toen waren bij het bouwen van een boerderij al gespecialiseerde timmerlui aanwezig die de klus klaarden. Ze gingen aan de slag met de eikenbomen, die voor de bouw waren geveld. Daar maakten zij de gebinten van die voor de bouw benodigd waren. De gebinten vormden het houten skelet, de kern van de boerderij. De aan elkaar gekoppelde gebinten zorgden voor stevigheid. Ze droegen als vrijstaande constructie het dak. Zij bepaalden de hoofdvorm en indeling van de boerderij. De boerderij van het hallehuistype had een driebeukige opzet. Een gebintenconstructie zorgde voor een onderverdeling in een brede middenbeuk en twee smallere zijbeuken. Het woon- en bedrijfsgedeelte werden van elkaar gescheiden door een brandmuur met als stookplaats de haard. Oorspronkelijk was er sprake van een open stookplaats. Aan de haak hing aan het hengel de kookpot. In de loop van de 19e eeuw werd het open vuur vervangen door een fornuis of potkachel. In het achterhuis bleef de middenbeuk open als deel, dat wil zeggen als voer-, werk- en dorsruimte, met daarboven de balken als hooiberging. De lage beuken aan weerszijden met daarboven de hilt of hilde (zoldertje), bevatten stalruimte voor koeien en paarden. Het vee stond opgesteld met de koppen naar de deel van waaraf het werd gevoerd. Typerend voor een ankerbalkgebint was dat de ligger tussen de staanders gemonteerd

Verscholen ligt het hallehuis daar aan de voet van de Laarsenberg.

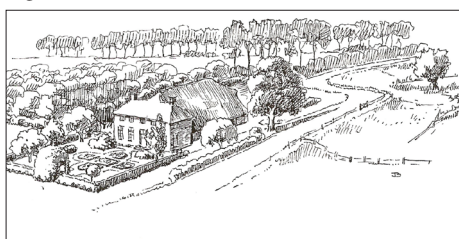

Het hallehuis, middenlangsdeeltje van de Utrechtse Heuvelrug²

tevoren vervaardigd in genummerde onderdelen, zodat deze als bouwpakket op het werk in elkaar gezet konden worden. De timmerman nummerde de balken met zogeheten telmerken. Bouwhistorici kunnen vaak aan deze telmerken zien in welke periode de gebinten zijn gemaakt. Ankerbalkgebinten werden vaak gemaakt van eiken- of grenenhout. De ijzeren muurankers van het huis van Bernt en Heleen verrieden de ouderdom; het was gebouwd in de 18e eeuw. Zwartgeteerde deuren, in het midden de deel- en aan de zijkanten de staldeuren, met de twee stalraampjes maakten van de achtergevel

Het hallehuis, middenlangsdeeltje in het rivierengebied. Om meer ruimte te creëren in het voorhuis ontstond na uitbreiding van beide zijbeuken het zogenaamde T-huis.⁴

werd. Dit gebeurde door middel van pen- en gatverbindingen. De gebinten werden vaak door de dorps-timmerman op zijn werf van zijn evenwichtig geheel. De lage zijmuren onder het dak gaven het geheel een zekere beslotenheid. Toch was er geen architect aan te pas gekomen.

De boerentimmerman had kennelijk een geboren gevoel voor goede verhoudingen. Op de schrale zandgronden van de Utrechtse Heuvelrug was het moeizaam boeren. Dat weerspiegelde zich in de bescheiden boerenhuizen. Vernieuwingen deden hier pas laat hun intrede. Het hallehuis in zijn pure vorm bleef hier tot in de 20e eeuw bewaard.

De hallehuisgroep is een verzameling bouwwijzen van boerderijen die voorkomt in bijna geheel Nederland. De groep is onder te verdelen in zes subgroepen: het langsdeeltje, de langgevelboerderij, het dwarsdeeltje, de dwarsdeelschuur, voergangtype en het Zeeuwse schuurtype.

Het langsdeeltje

Dit type komt nog voor in de provincies Overijssel, Gelderland en Utrecht. Dit type is te herkennen aan de deeldeuren die zich in de achtergevel van de boerderij bevinden. In welvarende gebieden rond de rivieren heeft men het woongedeelte vaak uitgebreid naar links of naar rechts, waardoor een krukhuisboerderij ontstaat. Wanneer deze naar beide zijden is uitgebreid wordt het een T-huisboerderij genoemd.

Noten.

1. Berend Hootsen was getrouwd met Johanna Helena Studenroth op 12-12-1821. De vader van Berend was Gerrit Hootsen die getrouwd was met Wantje Berendsen, de moeder van Berend. De eigenaar van de boerderij was Peter Huibert Roghair, een te Alkmaar geboren telg uit het bekende Rhenense geslacht Roghair, die te boek stond als hout-handelaar.
2. Afbeelding uit Nederlandsche Boerenerven, Dr. Ir. J.T.P. Bijhouwer, 1943.
3. Idem.
4. Idem.

FINANCIËEL JAARVERSLAG 2012

STICHTING VRIENDEN VAN HET GEMEENTEMUSEUM HET RONDEEL

Inkomsten	€	Uitgaven	€
Donaties 2012	1707,50	Kamer van Koophandel 2012	24,08
Stg Cunera Gilde, gift 2011	720,40	ING-bankkosten	58,66
Stg Cunera Gilde, gift 2012	710,10	Secretariaatskosten	58,75
Rente	5,15	Acceptgiro's	109,35
		Aankopen: C. de Zeeuw, aquarel Cuneratoren	450,00
		Aris Knikker, doek Cuneratoren	381,00
		J. S.'15 Roodkrijttekening Gierpont bij Rhenen	214,20
	3143,15		1296,04
Saldi 02-12-2011	533,95	Saldi 07-12-2012	2381,06
	3677,10		3677,10

Rhenen, 15 december 2012, Willem H. Strous, penningmeester

FINANCIEEL JAARVERSLAG 2012
Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen e.o.

Uitgaven	€		Inkomsten	€
<i>Vereniging regulier:</i>				
oud Rhenen, incl. verzendkosten	8.150		contributies	13.477
nieuwsbrief, incl. verzendkosten	618		verkoop publicaties	2.736
lezingen, incl. zaalhuur	861		subsidies en opbrengsten anjer collecte	2.454
folder	79		inkomsten Commanderie	59
inkoop publicaties	1.492		giften	2.474
secretariaatskosten	861		opbrengst advertenties	1.600
overige bestuurlijke onkosten	1.258		rente opbrengsten	290
kamer van koophandel	35		overige inkomsten	6.680
gebruikersvergoeding Commanderie	4.026		positief kasverschil	53
exploitatiekosten Commanderie	1.804			
bankkosten	364			
abonnementen	81			
WA- en inboedelverzekering	245			
overige uitgaven	2.941			
subtotaal vereniging regulier	22.813		subtotaal vereniging regulier	29.822 A
Projecten:				
Virtueel Rhenen	10.577		Virtueel Rhenen	14.000
Digitale beeldbank	2.951		Digitale beeldbank	-
Koninginnedag 2012	8.973		Koninginnedag 2012	8.973
Maand van de geschiedenis	11.658		Maand van de geschiedenis	1.350
Cord Otting	-		Cord Otting	-
subtotaal projecten	34.160		subtotaal projecten	24.323 B
totaal vereniging + projecten	56.973		totaal vereniging + projecten	54.145 C
Saldo Vereniging Regulier	7.009	A		
Saldo Projecten	-9.837	B		
Saldo Totaal vereniging + Projecten	-2.828	C		

Rhenen, 4 januari 2013
Jaap Klootsema, penningmeester